

TRANSPARENCY INTERNATIONAL
AZERBAIJAN

KORRUPSIYA NƏDİR? 1-ci hissə. QHT-rı üçün vəsait fevral 2004

Sabit Bağirov

KORRUPSIYA ANLAYIŞI

Korrupsiya müasir dünyada həm bir çox dövlətlərin ciddi daxili problemi, həm də beynəlxalq səviyyədə müşahidə edilən və artıq beynəlmiləl səviyyədə mübarizənin aparılmasını tələb edən fenomendir. Güman etmək olar ki, bu bəlanın tarixi bəlkə də insanın dünyada ilk addımları atmasından başlanır. Belə gümanlara əsas verən insan təbiətində uyğun özünüqoruma instinktlərinə, digərləri ilə mübarizədə qələbə əzminə arxalanır və əslində heç də mənfəət olmayan bu keyfiyyətlər insanın daxilindən və ya onun xaricindən uyğun etik normalarıla tənzimlənmirsə, nəticədə ya hansısa digər insanın hüquqları pozulur, ya da ümumiyyətlə, cəmiyyətə ziyan dəyir.

Bu gün müxtəlif mənbələrdə *korrupsiya fenomeninə* dair bir çox mülahizələr söylənilir. Bunların sırasında daha tez-tez səslənənlər aşağıdakılardır:

- korrupsiyadan tam azad olan ölkə yoxdur;
 - genişmiqyaslı korrupsiyaya əbədi məhkum olan ölkə yoxdur və korrupsiyanı istənilən ölkədə ciddi şəkildə məhdudlaşdırmaq mümkündür;
 - ayrı-ayrı antikorrupsiya tədbirləri korrupsiyanın ümumi səviyyəsini, bir qayda olaraq, yalnız müəyyən zaman üçün azalda bilər. Bu pərakəndə tədbirlər bitdikdə korrupsiyanın daha da artması ehtimalı böyükdür;
 - korrupsiya üzərində tam qələbə çalmaq mümkün deyil;
 - korrupsiya hakimiyyət mexanizmlərindəki nöqsanları göstərən amildir;
 - korrupsiya hallarının səviyyəsini yalnız cəza tədbirləri ilə azaltmaq mümkün deyil.
- Mübarizə istiqaməti səbəblər üzərində köklənməlidir;
- korrupsiya ilə mübarizə mütəmadi və sistemli şəkildə aparılmalıdır. Bu mübarizədə həm hökumət, həm də ictimaiyyət iştirak etməlidir;
 - korrupsiyaya baxışlar müxtəlif elmlər və ictimai qruplar tərəfindən fərqlidir (siyasi elmlər, sosial elmlər, iqtisadi elmlər, hüquq elmləri);
 - korrupsiya ilə mübarizə insan haqları uğrunda mübarizənin ikinci mərhələsidir;
 - hakimiyyətin rolu inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə keçid ölkələrin bir çoxunda fərqlidir: inkişaf etmiş ölkələrdə hakimiyyətin rolu daha çox inzibətçilik xarakteri daşıyır. Keçid ölkələrində isə hakimiyyət hökmranlıq rolunu oynayır, və bu zaman korrupsiya real hakimiyyətin mexanizmlərindən biri kimi şüurlu şəkildə qəbul edilir;
 - korrupsiya ilə mübarizə diktaturaya gətirib çıxara bilər (məsələn, Çili);
 - korrupsiyaya bəzi hallarda bəraət qazandırmaq olar;
 - dünyadakı qloballaşma korrupsiyanın da qloballaşmasına aparır;
 - korrupsiya sosial etiraz formalarından biridir.

Bəs korrupsiya nədir, o hansı formalarda müşahidə edilir, onun səbəbləri və nəticələri nədən ibarətdir?

Korrupsiya anlayışı

Korrupsiya sözü mənşəcə latın dilindədir. Bu qədim dildə *rumpere feli sındırmaq, parçalamaq, dağıtmaq, sancmaq, (sülhü, müqaviləni, qanunu) pozmaq* mənalarını daşıyır. *Kor* sözünü, gümanlara görə, *kom* sözününün dəyişmiş variantıdır, *kom* sözünü isə qədim latın dilində *birgə, yanaşı, kiminsə vasitəsi ilə* mənaları daşıyırdı. Beləliklə, *korrumpere* sözü məhz bir neçə iştirakçının pozuntulara yol verməsini göstərirdi. *Korrumpere* sözü, bir sıra alimlərin tədqiqatlarına görə, antik dünyada bir çox mənalarda işlənmişdir:

- keyfiyyətsiz qida ilə mədəyə xələl gətirmək;
- bağlı qabdakı suyu korlamaq;
- işləri pozmaq;
- varidatı dağıtmaq;
- mənəviyyəti pozmaq;
- imkanları itirmək;
- mənbəni tükətmək;
- həşəratı məhv etmək;
- mülkiyyəti yanğınlə məhv etmək;
- azadlığı pozmaq;
- qadın şərəfini təhqir etmək;
- nəticələri saxtalaşdırmaq;
- şərəfə ləkə vurmaq;
- gənclərin mənəviyyətini pozmaq;

Gördüyümüz kimi, məmuru və ya xalqı ələ almaq (pul və ya hədiyyələrlə) mənası *korrupsiya* sözününün heç də ilkin mənası olmayıb.

Korrupsiyanın müasir anlayışa yaxınlaşması, bayaq qeyd etdiyim mənbəyə görə, mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin və hüquq sistemlərinin formalaşması dövrünə təsadüf edir. Və korrupsiyanın elmi baxımdan dərk olunması məhz Nikolo Makiavellinin əsərlərindəki mülahizələrə əsaslanır. Makiavelli korrupsiyanı xəstəliklə müqayisə edirdi. Başlanğıcda onu müəyyən etmək çətin, müalicə etmək isə asandır, lakin gecikdikdə müayinə etmək asan, müalicəsi isə çətin olur. Makiavelliyə görə, azadlığı əldə etmiş, lakin mənəviyyəti pozğun xalqa hürr qalmaq çətinidir.

Korrupsiyanın müasir anlayışı aşağıdakı kimi səslənir:

Korrupsiya dövlət və bələdiyyə, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının məmurları, işçiləri və nümayəndələrinin (o cümlədən deputatların) və ya kommersiya təşkilatlarının və müxtəlif təşkilatların (o cümlədən siyasi və beynəlxalq) işçiləri və üzvlərinin öz statuslarından istifadə edərək hər hansı üstünlüklərə (mülkiyyətə, mülkiyyət hüququna, xidmətlərə və ya imtiyazlara, o cümlədən maddi xarakter daşımayan) nail olmaqdır.

Korrupsiyanın formaları

Adətən, korrupsiyanı müzakirə edərkən, bir qayda olaraq, çoxları pul və ya hədiyyə şəklində rüşvəti nəzərdə tutur. Lakin rüşvət korrupsiyanın müxtəlif formalarından yalnız biridir.

1995-ci ildə "Transparency International" beynəlxalq təşkilatının milli bölmələrinin apardığı tədqiqatlar əsasında, dövlət, bələdiyyə və qeyri-hökumət strukturlarındakı müşahidə edilən korrupsiya formaları aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

- dostlara, qohumlara və tanışlara dair proteksionizm;
- siyasi kampaniyalara maddi yardım;
- gəlirli kontraktların əldə edilməsinə görə birdəfəlik rüşvət və ya xarici banklarda yatırılan faizlər;
- iş yerində fırıldaqçılıq;
- vəzifəyə dair xidmətlərin "satış"ı;
- sahibkarların məmurlara göstərdiyi xüsusi qonaqpərvərlik;
- sahibkarların məmurların ailə üzvlərinə göstərdiyi xüsusi hörmət əlaməti (işəgötürmə, xarici universitetdə oxuma xərclərinin ödənməsi, müalicə xərclərinin ödənməsi və s.);
- məmurların müəyyən dövlət kontraktları üzərində patronajı (xüsusi firmalar və ya agentlər vasitəsi ilə);
- özlərinin tez-tez xarici ezamiyyətə getmələri barədə tədbirlər;
- siyasi partiyaların hakimiyyətdən (cari və gələcək) istifadə etmələri;
- vergi və gömrük orqanları məmurlarının vergi və gömrük tariflərinin qaldırılması hədələri ilə sahibkarlardan rüşvət tələb etməsi;
- eyni ilə sahibkarlara güzəştli şərait yaratdıqlarına görə məmurlara rüşvət;
- sürücülərdən tələb edilən rüşvətlər;
- vəzifə borclarını təcili icra etdiklərinə görə məmurlara rüşvət (sürücü vəsiqəsi, hansısa arayış, bazarda yerin ayrılması və s.);
- məmur pillələrində rüşvətin yığılıb yuxarılara ötürülməsi.

Gördüyümüz kimi, *korrupsiya* rüşvətlə məhdudlaşmır və insanlar arasındakı münasibətlərin, demək olar ki, bütün sahələrində özünü biruzə verə bilər.

Keçid ölkələrində dövlətin iştirak etdiyi və korrupsiyanın müşahidə olunduğu əsas sahələr, bir çox ekspertlərin fikrincə, aşağıdakılardır:

- dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi;
- büdcənin icrası və büdcə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi;
- dövlət alqı, satqı əməliyyatları;
- iri miqyaslı kontraktların imzalanması;
- eksklüziv hüquqların (imtiyazların, o cümlədən idxal və ixrac, vergilər, lisenziyalaşdırma və s. üzrə) verilməsi;
- islahatların bank sistemindən başlanması;
- qanunvericilik orqanlarında qeyri-qanuni lobbizm;
- hüquq-mühafizə orqanları ilə iqtisadi cinayətkarlığın qovuşması;
- vəzifəyə təyinat.

Korrupsiyanın səbəbləri

İnsanları korrupsiyaya itələyən nədir? O necə mümkün olur?

Belə fikir söyləməyə görünür əsas var ki, insanları korrupsiyaya itələyən ya olduqları çıxılmaz vəziyyət, və ya həddi-hüdudu olmayan nəfis, hansısa qazancları və ya üstünlükləri əldə etmək istəkləri, hətta bunlara həyati ehtiyac olmadığı halda. Hər iki halda şəxsi maraqlar motiv olur.

Şüurlü və ya şüursuz olaraq şəxsi maraqlara uyğun hərəkət etmək insana təbiətəcə xasdır. İnsan sanki həmişə başqaları üzərində qələbəyə və ya ən azı geridə qalmamaq istəyinə köklənib. Və şəxsi (və ya qrup, tayfa) maraqlar amili bu və ya digər insanda ictimai maraqlardan üstün tutulursa onun korrupsiyaya qurşanması gözləniləndir.

Şəxsi və ictimai maraqlar balansının (tarazlığının) pozulub-pozulmaması hər kəsin daxili mədəniyyətindən (tərbiyəsindən) və onun sərbəst hərəkət etməsinə ictimai institutların məhdudiyyət qoymasından asılıdır.

İnsanı bu balans pozmağa sövq edən ətrafdakıların da korrupsiyalaşması və ümumiyyətlə, cəmiyyətdə korrupsiyanın normal bir hal kimi qəbul edilməsi ola bilər.

Digər tərəfdən, insanı korrupsiyaya sövq edən, onun qanuni gəlirlərlə özünü və ailəsini normal dolandırmasının mümkünsüzlüyüdür.

Cəzasızlıq amili korrupsiya hadisəsinin baş verməsi üçün başqa əsas amildir. Əgər korrupsiya aktında iştirak edənlər cəzadan qorxmur və ya vicdan əzabı çəkmirlərsə və ya gözlədikləri qazanc cəza ilə müqaisədə daha cazibədarırsa, təbii ki, bu akt baş verəcək. Yeni cəzalanmaq ehtimalı müəyyən mənada “tormoz” rolunu oynayır. Və bu “tormoz” iki formada mümkündür: daxili və xarici. Daxili “tormoz” insanın vicdanıdır (çünki korrupsiya istənilən halda digər insanın və insanlar qrupunun maraqlarının tapdalanmasıdır). Xarici “tormoz” isə dövlət tərəfindən cəzalandırılmaq ehtimalıdır.

1999-cu ildə Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu (SBİİYA) korrupsiya probleminə həsr edilmiş ekspert sorğusu¹ keçirmişdir. Sorğunun 8-ci sualı belə idi:

Azərbaycanda korrupsiyanın səbəbini siz nədə görürsünüz (5 variantdan artıq olmamaq şərtlə göstərin)? Sovet sisteminin varisliyində; bütün səviyyələrdə məmurların əmək haqlarının aşağı olmasında; qanunların natamamlığında; məhkəmə orqanlarının icra hakimiyyətindən asılılığında; ictimai nəzarətin olmamasında; rüşvət verənlərin və rüşvət alanların əlbir olmasında; dövlətin yuxarı səviyyəli məmurların korrupsiyaya uğramasında; dövlət hakimiyyəti mexanizmlərinin səmərəsizliyində; cəmiyyətin mənəvi iflasında; şəxsi mülkiyyət institutunun inkişaf etməməsində.

Respondentlər bu səbəbləri aşağıdakı kimi (əhəmiyyətliliyinin azalması istiqamətində) sıraladılar:

- yuxarı səviyyəli məmurların korrupsiyaya uğraması;
- məmurların maaşlarının azlığı;
- məhkəmə orqanlarının icra hakimiyyətindən asılı olması;
- qanunvericiliyin mükəmməl olmaması;
- ictimai nəzarətin yoxluğu;
- özəl mülkiyyət institutunun zəifliyi;
- sovet sisteminin mirası;
- dövlət hakimiyyəti mexanizmlərinin səmərəsizliyi;
- cəmiyyətin mənəviyyatsızlaşması;
- rüşvət alanlarla rüşvət verənlərin əlbirliyi.

Ümumilikdə götürsək, yuxarıda sadalanan səbəblərin əsasında duran, təbii ki, bu və ya digər ölkədəki ictimai-siyasi və iqtisadi durumdur.

Rusiyanın İNDEM təşkilatı korrupsiyanın indeksi ilə demokratiyanın, iqtisadiyyatın və iqtisadi azadlıq göstəriciləri arasında korrelyasion əlaqələri tədqiq edərək aşağıdakı cədvəldəki nəticələrə gəlmişdir:

	1	2	3	4
	Korrupsiyaya meylik əmsali-KMƏ TI(1999)	Demokratiyanın səviyyəsi reytingi, FH	İqtisadiyyatın inkişafı reytingi, FH	İqtisadi azadlıq indeksi, HF
Korrupsiyaya meylik əmsali-KMƏ, TI(1999)	1,000	-0,812	-0,754	-0,808

¹ Sorğuda Bakı və Sumqayıt, Naxçıvan, Gəncə, Şəki, Əli-Bayramlı, Lənkəran şəhərlərini təmsil edən 263 nəfər iştirak etmişdir. Ekspertlər arasında 20 nəfər Milli Məclisin deputatı, 16 nəfər aparıcı siyasi partiyaların liderləri, həmkarlar və biznes assosiasiyalarının başçıları, 25 nəfər nisbətən nüfuzlu KİV və informasiya agentliklərinin redaktorları və iqtisadi şərhçiləri, 48 biznesmen, 25 vəkil və hüquq-mühafizə orqanları işçisi, 15 iqtisadçı alim və mütəxəssis, eləcə də həkimlər, müəllimlər qrupu və əhalinin digər səviyyələrini təmsil edən Azərbaycan vətəndaşları vardı. Sorğu ABŞ-ın Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzinin (Center for International Private Enterprise - CIPE) maliyyə yardımı ilə keçirilmişdir.

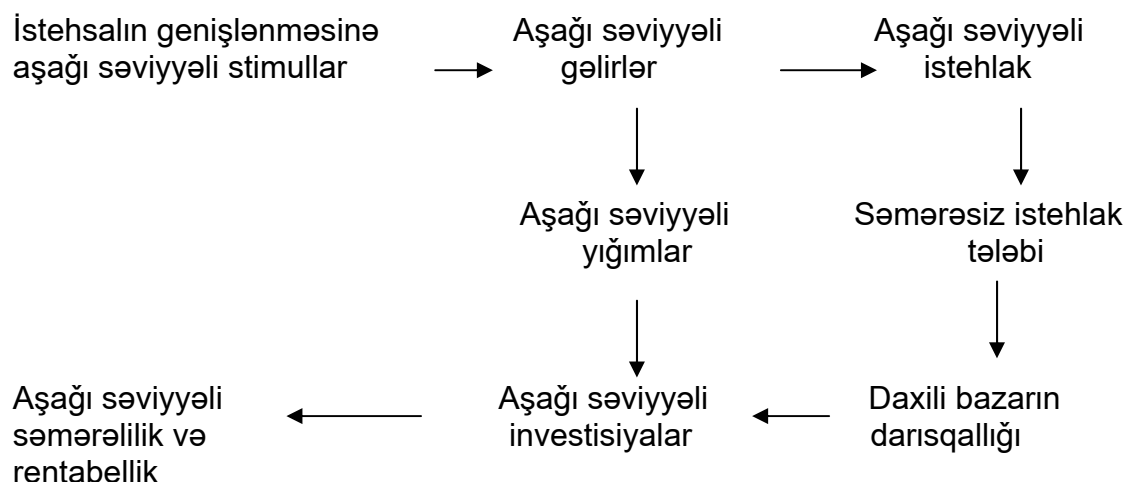
Demokratiyanın səviyyəsi reytingi, FH	-0,812	1,000	0,954	0,917
İqtisadiyyatın inkişafı reytingi, FH	-0,764	0,954	1,000	0,886
İqtisadi azadlıq indeksi, HF	-0,808	0,917	0,886	1,000

Bu cədvəldəki rəqəmlər uyğun amillər arasında korrelyasiyanı (asılılığı) əks etdirən əmsallardır. Əmsallar hesablanarkən 22 müxtəlif ölkə üzrə *Transparency International* təşkilatının 1999-cu il üzrə korrupsiyaya meylik əmsalı, *Freedom House* təşkilatının demokratiyanın səviyyəsi və iqtisadiyyatın inkişaf reytingləri, *Heritage Foundation* təşkilatının iqtisadi azadlıq reytingi əsas götürülmüşdür. Cədvəldəki mənfi əmsallar onunla izah olunur ki, KMƏ-nın qiyməti korrupsiyanın artması ilə azalır.

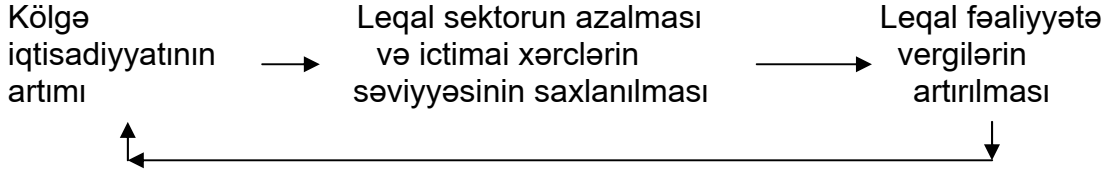
Cədvəldən gördüyümüz kimi, korrupsiyanın bu və ya digər ölkədəki səviyyəsi demokratiyanın, iqtisadiyyatın və iqtisadi azadlığın inkişaf səviyyəsi amillərindən asılıdır.

SBİİYF tərəfindən də iqtisadi inkişaf və korrupsiyanın səviyyəsi arasındakı korrelyasiyon əlaqənin müəyyənləşdirilməsinə dair hesablamalar aparılmışdır. Bu hesablamaları aparmaq üçün iqtisadiyyatın inkişafı göstəricisi kimi müvafiq ölkənin (cəmi 58 ölkə üzrə tədqiqat aparılıb) Ümumi Daxili Məhsulun adam başına olan hissəsi (Alıcılıq Qabiliyyəti Paritetinə uyğun) götürülmüşdür, korrupsiyanın göstəricisi kimi isə *Transparency International* təşkilatının Korrupsiyaya Meylik Əmsalından istifadə edilmişdir. Hesablamalar göstərmişdir ki, bu iki göstərici arasındakı korrelyasiyon əlaqə əmsalı 0.85-ə yaxındır. Təxminən eyni nəticələrə Macarıstanın aparıcı tədqiqat mərkəzlərindən olan *Economic Research Inc.* qurumu da gəlmişdir.

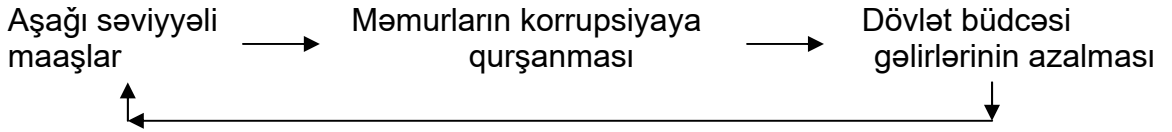
Beləliklə, gördüyümüz kimi, bu və ya digər ölkədə korrupsiyanın səviyyəsi demokratiya və iqtisadi inkişaf kimi obyektiv amillərdən xeyli dərəcədə asılıdır. Digər tərəfdən, demokratiyanın və iqtisadiyyatın inkişafını istəyiriksə, korrupsiyanın səviyyəsini azaltmalıyıq. Sanki çıxılmaz dairədəyik. Bu cür "çıxılmaz dairələr" fenomeni iqtisadi nəzəriyyədə məlumdurlar. Məsələn, Keysinin yoxsulluq probleminin həllinə dair aşağıdakı "çıxılmaz dairəsi" məlumdur:

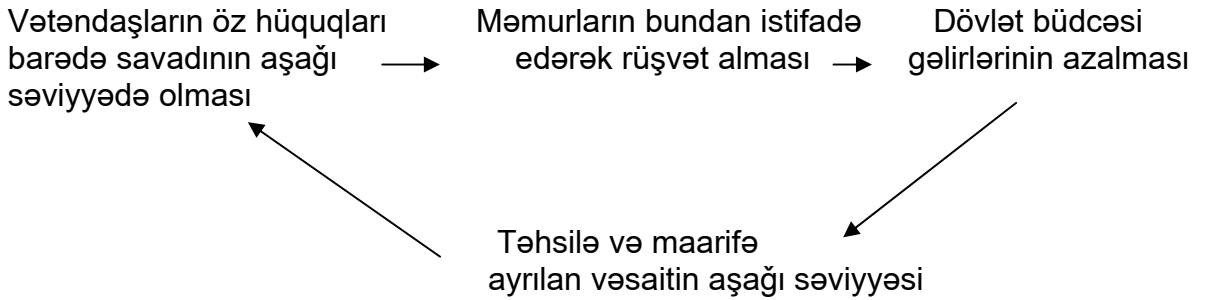
Ernando de Sotonun qeyri-leqallıq çıxılmaz dairəsi:

Korrupsiyaya dair də bu cür çıxılmaz dairələr qurula bilər. Məsələn, korrupsiyanın məmurların maaşından asılılığı üzrə "çıxılmaz dairə" aşağıdakı şəkildə təsvir edilib:

Digər "çıxılmaz dairə":

Bu dairələrdən çıxmaq mümkündürmü? Əlbətdə! Bütün tarazlıq hallarının pozulması hansısa əlavə enerji impulsu sayəsində baş verir. Korrupsiyaya dair çıxılmaz dairələrdən də çıxmaq üçün uyğun impulslara ehtiyac var. Və impulslar hökumətin və cəmiyyətin səyi ola bilər.

Korrupsiyanın miqyası

Miqyasına görə şərti olaraq korrupsiyanı *aşağıların korrupsiyasına* və *yuxarıların korrupsiyasına* ayırırlar.

Aşağıların korrupsiyası onunla səciyyələnir ki, uyğun korrupsiya aktlarında sadəcə vətəndaşlar və aşağı səviyyəli məmurlar iştirak edirlər. Məsələn bu, avtomobil müfəttişlərinə, mənzil istismar kontorlarının işçilərinə, müxtəlif müəssisələrdə, xəstəxanalarda işləyən qapıçılara və digərlərinə rüşvətvermə hallarıdır. Aşağıların korrupsiyası onunla fərqlənir ki, rüşvətlərin həcmi, bağışlanan hədiyyələrin və göstərilən xidmətlərin qiyməti aşağı səviyyədədir, 1\$-dan (hətta bu həcmdən də aşağı səviyyədə) bir neçə yüz dollara qədər dəyişir. Lakin aşağıların korrupsiyası daha geniş miqyası əhatə edir.

Yuxarıların korrupsiya aktlarında yüksək vəzifədə çalışan məmurlar iştirak edirlər. Bu aktlar adətən alqı-satqı əməliyyatlarında və vəzifə təyinatlarında müşahidə olunur.

Bu növ korrupsiyanın aşağılarının korrupsiyasından fərqli cəhətləri ondadır ki, uyğun aktlarda rüşvətin həcmi, hədiyyələrin və xidmətlərin qiyməti bir neçə min dollardan bir neçə milyonlarla dollar həcminə qədər dəyişir. Digər fərq isə ondadır ki, yuxarıların korrupsiyası əhalini xeyli az hissəsini əhatə edir.

Korrupsiyanın nəticələri

Korrupsiyanın törətdiyi problemlər çox rəngarəngdir. Bu "ağacı içindən yeyən qurd" harada baş verirsə oradaca uyğun problemlər törədir.

Korrupsiyan aşağıdakı nəticələri qeyd edilə bilər:

- ❑ dövlətin təməllərinin zəifləməsi;
- ❑ iqtisadi itkilər;
- ❑ sosial problemlərin artması;
- ❑ cəmiyyətdə mənəvi-etik normaların zəifləməsi;
- ❑ ekoloji mühitin pisləşməsi;
- ❑ vətəndaşların savadının azalması;
- ❑ səhiyyənin səviyyəsinin pisləşməsi.

Bütün qeyd edilən sahələrdə baş verən korrupsiya hallarının ümumi bir nəticəsi də ondan ibarətdir ki, milli mənəviyyət pozulur. Və korrupsiyaya qurşanma ciddi xarakter alırsa həmin cəmiyyətin, millətin gələcəyi barədə hər hansı bir ümidverici fikir söyləmək müşkül olur.

Korrupsiyaya bəraət qazandırmaq olarmı?

Korrupsiya fenomenini tədqiq edən bir sıra mütəxəssislərin fikrincə, bəzi hallarda korrupsiyaya bəraət qazandırmaq olar. Bu fikirləri söyləyərkən elə hallardan bəhs edilir ki, həmin hallarda baş verən korrupsiyaya qarşı çıxış etmək çətin olur. Məsələn, faşist Almaniyasında yəhudilər canlarını, ailələrini qurtarmaq məqsədilə rüşvət verib ölkəni tərk edə bilirdilər.

Bir sıra mütəxəssislərin fikrincə, korrupsiyaya ictimai münasibətlərin "yağlayıcı mexanizmi" kimi də baxmaq olar. Məsələn, Fransa tədqiqatçısı Mari Mendras hesab edir ki, "korrupsiya dövlət maşınının nöqsanlarını kompensasiya edən sosial-iqtisadi münasibətlərin özünəməxsus "yağlayıcı mexanizmidir".

Bəzi mütəxəssislərin fikrincə, müasir zamanda korrupsiyaya bəraət qazandırmaq meylləri Samüel Xantinqtonun əsərlərindən başlayıb. O, risk edib belə bir fikir söyləmişdi: "inkışaf edən demokratiyalarda korrupsiya demokratik xarakter daşıyır. Proteksionizmə görə proseslərdən uzaq olanlar üçün o, iştirak imkanı yaradır... Korrupsiya hesab edilən fenomen, müəyyən dərəcədə, fundamental iqtisadi adaptasiya (uyğunlaşma) prosesinin təzahürüdür".

Yekun

Korrupsiyanın əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılması Azərbaycan dövləti üçün tələyüklü məsələdir. Bu məsələnin öhdəsindən gəlmək üçün ilk növbədə cəmiyyətin bu bəlaya qarşı münasibətində dönüş yaratmaq tələb olunur. Hamımız dərk etməliyik ki, korrupsiya ölkəmizi "əyri güzgülər" ölkəsinə çevirir və nəticədə cəmiyyətimizi düzgün inkışaf istiqamətindən sapdırır. Millətimiz bir çox itkilərə məruz qalır və dünya xalqları arasındakı yarışda uduzur. Korrupsiya ilə mübarizə ilk növbədə hökumətin üzərinə

məsuliyyət qoysa da cəmiyyətdən də seyrçi mövqedən uzaqlaşaraq hücumla keçməyi tələb edir.

KORRUPSIYANIN İQTİSADI DƏYƏRİ

Alimlərin tədqiqatlarına görə iqtisadi münasibətlərdə baş verən korrupsiya aşağıdakı nəticələrə gətirir:

- ❑ kölgə iqtisadiyyatının genişlənməsi;
- ❑ bazarın rəqabət mexanizmlərinin pozulması;
- ❑ sahibkarlığın zəif inkişafı;
- ❑ *büdcə vəsaitlərinin qeyri-səmərəli istifadəsi*;
- ❑ qiymətlərin (həm pərakəndə, həm də topdansatış) artması;
- ❑ bazar agentlərində dövlətin bazar oyunlarının vicdanlı qaydalarını təyin edərək onlara əməl etməsi qabiliyyətinə inamsızlığın yaranması;
- ❑ xarici sərmayə yatırımlarının azalması.

Kölgə iqtisadiyyatı

Kölgə iqtisadiyyatının artması tək-cə məmurların deyil, həm də hakimlərin rüşvətlə ələ alınması nəticəsində baş verir. Cəzalandırılmayacağına əmin olan rüşvət verənlər və alanlar məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilmə həcmi gizlədərək, ödəməli olduqları vergilərin, rüsumların və s. verilməsindən yayınaraq getdikcə daha əminliklə və daha geniş şəkildə qanun pozuntularına yol verirlər. Nəticədə dövlət büdcəsi korrupsiya əməlləri iştirakçıların cibinə gedən böyük məbləğdən məhrum olur.

1999-cu ildə Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu (SBİİYF) Azərbaycanda korrupsiya problemlərinin təhlilinə dair ekspert sorğusu keçirmişdir. Sorğu anketinin 13-cü sualı belə idi:

Azərbaycan sahibkarı gəlirinin hansı hissəsini rüşvət verməyə məcburdur (göstərilmiş intervallardan birini qeyd edin)?

Respondentlərin 54%-nin fikrincə Azərbaycan sahibkarlarının rüşvətə xərclədiyi vəsait onların gəlirinin 40-70%-i arasında dəyişir, respondentlərin 33,5% respondentlərin fikrincə, bu xərclər hətta gəlirlərin 70%-dən də çoxdur. Bu cür vəziyyət, təbii ki, istənilən biznesi əməli cəhətdən sərfəsiz edir və eyni zamanda, büdcəsini də zəiflədir.

Beynəlxalq maliyyə institutlarının ekspertləri Azərbaycandakı kölgə iqtisadiyyatını ÜDM-in 60% səviyyəsində qiymətləndirirlər.

Qeyri-ədalətli rəqabət

Rəqabətin bazar mexanizmlərinin pozulması da sahibkarlığın inkişafına olduqca mənfi təsir göstərir, malların və xidmətlərin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə, onların qiymətinin artmasına səbəb olur. Bu halda daha yaxşı işləyən, ən yaxşı mal və ən yaxşı xidmət təklif edən sahibkar deyil, rüşvət verə bilən sahibkar udur. Ədalətli rəqabət bazar iqtisadiyyatının müvəffəqiyyətinin əsas şərtidir.

Dövlət budcəsindən səmərəsiz istifadə

Dövlət büdcə vəsaiti sərəncamında olan məmurların dövlət alığı-satqıları, büdcə vəsaitinin müxtəlif orqanlar arasında bölüşdürülməsi (yenidən bölüşdürülməsi) zamanı rüşvət aldığı hallarda dövlət büdcə vəsaitindən səmərəsiz istifadə etmə baş verir.

Beləliklə, böyük miqdarda vəsaitlər ictimai inkişaf və sosial problemlərin həllindən qaçırılır.

Korrupsiyanın sosial nəticələri

Sosial sahələrdə, ekspertlərin fikrincə, korrupsiyanın nəticələri olaraq aşağıdakılar baş verir:

- kəskin mülkiyyətçilik bərabərsizliyi, əhalinin əksəriyyətinin yoxsulluğu daha da qüvvətlənir və artır;
- dövlət və cəmiyyət həyatını əsas vasitə kimi tənzimləyən hüquq nüfuzdan salınır;
- hüquq-mühafizə orqanlarının korrupsiyalaşması mütəşəkkil cinayətkarlığın möhkəmlənməsinə yardım edir;
- iqtisadiyata zərbə vuran və ölkədəki siyasi sabitliyə təhlükəli olan sosial gərginlik artır.

İqtisadi inkişafa təsir edən siyasi sahədəki korrupsiyanın nəticələri

Siyasi sahədə də korrupsiyanın nəticələri həm cəmiyyət, həm də dövlət üçün çox ağırlı və hətta daha geniş və dərin əhatəli olur:

- siyasi məqsədlərin ümummilli inkişafdan oliqarx qrupların hakimiyyətinin təmin olunmasına tərəf sürüşdürülməsi baş verir;
- iqtidara etibar azalır, onun cəmiyyətdən təcrid edilməsi artır;
- beynəlxalq aləmdə ölkənin nüfuzu enir, onun iqtisadi və siyasi təcridolma təhlükəsi artır;
- siyasi rəqabət hörmətsizləşir və azalır;
- korrupsiya ilə mübarizə dalğasında diktaturanın iqtidara gəlməsinin geniş yayılmış ssenarisi üzrə doğrulmaqda olan demokratiyanın iflası riski artır.

Bütün formalardakı korrupsiya millətin mənəviyyətinə dərin zərbədir. Və korrupsiyaya qurşanma geniş vüsət aldıqda millətin gələcəyi barədə ümidlər azalır.

Korrupsiya ilə mübarizə

Hələ 4500 il öncə Şumerdə yerləşən Laqaş dövlət-şəhərinin başçısı Uruinimqina məmurların, hakimlərin və ruhani xadimlərin korrupsiyaya uğramalarının qarşısını almaq məqsədi ilə dövlət idarəçilik sisteminin islahı barədə qərarlar qəbul etmişdir.

Güman etmək olar ki, məmurların öz vəzifələrindən şəxsi maraqları üçün istifadə etməsi bütün dövrlərdə və ölkələrdə mövcud olub. Bəzi hallarda, yuxarıdakı misaldakı kimi, bu cür məmurlara qarşı dövlət başçıları tədbirlər görüb, lakin rüşvətxorluğu məhdudlaşdıran əsas amil yəqin ki, mənəviyyət sistemləri və ilk növbədə müxtəlif dinlər olub.

Hüquqi dövlətin formalaşması ilə rüşvətxorluğu məhdudlaşdıran uyğun qanunlar və digər normativ aktlar olmuş. Və bu gün də korrupsiyaya qarşı preventiv (qabaqlayıcı) tədbirlər məhz qanunvericilik aktlarının qəbulu ilə təmin edilir. Korrupsiyaya qarşı mübarizənin əsas istiqamətlərindən biri, təbii ki, effektiv qanunlar sisteminin formalaşmasıdır. Lakin bu yalnız bir istiqamətdir. Digərlərini də nəzərdən keçirməzdən öncə korrupsiyanı törədən səbəbləri nəzərdən keçirməyimiz məqsədəuyğun olardı.

Mübarizəni kim aparmalıdır

SBİİYF-nun qeyd edilən sorğusunda belə bir sual da var idi:

Azərbaycanın hansı ictimai, iqtisadi və siyasi institutları korrupsiyaya qarşı mübarizənin təşəbbüskarı ola bilər (3 variantdan artıq olmamaq şərti ilə qeyd edin)? Sahibkarlar birlikləri; mətbuat, televiziya; hüquq-mühafizə orqanları; siyasi partiyalar; qeyri-hökumət təşkilatları (QHT); dini qurumlar; həmkarlar təşkilatları.

Respondentlər müxtəlif qurumları aşağıdakı qaydada sıraladılar (korrupsiyanın azalması istiqamətində):

- mətbuat, televiziya;
- siyasi partiyalar;
- sahibkarların birlikləri;
- qeyri-hökumət təşkilatları;
- hüquq-mühafizə orqanları;
- həmkarlar ittifaqları;
- dini strukturlar.

Gördüyümüz kimi, respondentlər korrupsiyaya qarşı mübarizədə hüquq-mühafizə orqanlarına heç də əsas rol ayırmır. Respondentlərin fikrincə, bu mübarizədə əsas rol üçüncü sektorun təmsilçiləri və KİV oynamalıdır. Yəni mübarizənin məğzi ictimai şüurda dönüş yaratmaq, əhalidə korrupsiyaya münasibətdə nifrət hissləri oyatmaqdır.

Korrupsiyaya qarşı tədbirlər

Bu məsələyə dair SBİİYF-nun qeyd edilən sorğusunda belə bir sual da var idi:

Korrupsiyanı məhdudlaşdırma bilən ilk növbədə görülməli tədbirləri 10 xallıq sistem üzrə qiymətləndirin (10 korrupsiyanın ən yüksək səviyyəsi, 0 onun olmaması deməkdir): məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi, parlament nəzdində xüsusi mübarizə orqanının yaradılması, prezident yanında xüsusi mübarizə orqanının yaradılması, dövlət idarəçilik sistemində institusional islahatlar, vətəndaşların məmurlarla birbaşa əlaqəyə girmə situasiyalarının məhdudlaşdırılması, inzibati vəzifədə olan korrupsionerlərin açıq məhkəmələri, hüquq-mühafizə orqanlarında yüksək vəzifədə olan və korrupsionerlərə qarşı ölçü görməyənlərin cəzalandırılması, dövlət antikorrupsiya proqramının qəbulu, məmur gəlirlərinin bəyan edilməsi, məmurların maaşının yüksəldilməsi, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, korrupsiyaya görə cəzanın sərtləşdirilməsi, rüşvət verənlərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi, hüquq-mühafizə, gömrük, maliyyə və vergi sistemi əməkdaşlarının "yalan detektoru" vasitəsi ilə yoxlamadan keçmələri.

Respondentlərin rəyi aşağıdakı kimi olmuşdur:

☐ məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi	- 7,4
☐ parlament nəzdində xüsusi mübarizə orqanının yaradılması	- 4,6
☐ prezident yanında xüsusi mübarizə orqanının yaradılması	- 3,8
☐ dövlət idarəçilik sistemində institusional islahatlar	- 6,3
☐ vətəndaşların məmurlarla birbaşa əlaqəyə girmə situasiyalarının məhdudlaşdırılması	- 5,5
☐ inzibati vəzifədə olan korrupsionerlərin açıq məhkəmələri	- 7,1
☐ hüquq-mühafizə orqanlarında yüksək vəzifədə olan və korrupsionerlərə qarşı ölçü götürməyənlərin cəzalandırılması	- 6,7
☐ dövlət antikorrupsiya proqramının qəbulu	- 6,6
☐ məmur gəlirlərinin bəyan edilməsi	- 6,8
☐ məmurların maaşının yüksəldilməsi	- 6,2
☐ qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi	- 5,7
☐ korrupsiyaya görə cəzanın sərtləşdirilməsi	- 6,1

- rüşvət verənlərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi - 4,4
- “yalan detektoru”nun tətbiqi - 4,9

Gördüyümüz kimi, sorğuda iştirak edən ekspertlərin rəyincə, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təmin olunması antikorrupsiya tədbirləri sırasında birinci yerdə durur. Bu fikirlə, təbii ki, razılaşmamaq da olar. Başqa tədqiqat nəticəsində bəlkə həmin amil birinci yox, başqa yer tuta bilər. Lakin məhkəmə hakimiyyətinin icra hakimiyyətindən asılı olması imkan yaradır ki, hakimlərin çıxardığı qərarlar yalnız qanunlara yox, eyni zamanda bu və ya digər yüksək vəzifəli məmurun rəyinə əsaslansın.

Azərbaycanın Konstitusiyasını nəzərdən keçirsək görərik ki, məhkəmələrin tam mənada müstəqilliyi barədə danışmaq hələ tezdir.

Yuxarıda sadalanan tədbirlərin həyata keçirilməsi, təbii ki, vacibdir.

Lakin insan daxilində korrupsiyaya qarşı nifrətin formalaşdırılması və gücləndirilməsi bəlkə də daha vacibdir. Bu, cəmiyyətdə və ilk növbədə hökumətdə uyğun etik normaların qəbulu və onların insanlara təsir gücünün artması ilə mümkündür.

Cəmiyyətdə korrupsiyaya qarşı nifrət hissi yaranmazsa çətin ki, yalnız cəza tədbirlərinin gücləndirilməsi ilə korrupsiyanı ciddi şəkildə məhdudlaşdırmaq mümkün olsun.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, etik normaların həm hökumət, həm də qeyri-hökumət qurumlarında (o cümlədən şirkətlərdə) qəbul edilməsi korrupsiyaya qarşı mübarizədə çox səmərəli alətdir. Buna bir çox misallar gətirmək olar.

ABŞ-da hakimiyyətin hər üç qanadında hökumət məmurlarının davranışın etik normalarına əməl etməsinə nəzarət edən xüsusi orqanlar fəaliyyət göstərir. İcra hakimiyyətində bu rol dövlət hakimiyyətində *Etika üzrə İdarə* oynayır. O, 1978-ci ildə Uotergeyt əhvalatından sonra yaradılıb. İlk olaraq bu, şəxsi heyət üzrə idarənin şöbəsi idi. Sonra isə 1989-cu ildə bu şöbə müstəqil idarəyə çevrildi.

İdarənin əsas vəzifələri bunlardır:

- **tənzimləmə** (idarə müxtəlif marağı olan qruplar arasında münaqişələr haqqında qanunlara, qulluqdan azad olundandan sonrakı məhdudiyyətlərə, davranış standartlarına, məmurların maliyyə sirrlərini açması sistemlərinə şamil edilən qayda və təlimatları hazırlayır, müzakirə və nəşr edir);

- **məmurların maliyyə hesabatlarının təhlili** (idarə qanun və digər normativ akt pozuntularını aşkarlamaq məqsədilə Ağ Evin məmurlarının və Senatın razılığı ilə prezidentin təyin etdiyi məmurların maliyyə hesabatlarını yoxlayır və sonrakı fəaliyyət üçün tövsiyələri işləyib hazırlayır);

- **tədris və treninq** (idarə etika qanunları və qaydaları üzrə məlumatı təmin edir, onların anlaşılmasına yardım edir, təlimat səciyyəli seminarlar keçirir, özlərinin etika üzrə daxili tədris proqramlarının gerçəkləşdirilməsi üçün hökumət idarələrinə yardım edir);

- **rəhbərlik və yozum** (zəruri olduqda idarə mütəxəssisinin etika üzrə məsləhət rəsmi tövsiyəsini və memorandumlarını hazırlayır);

- **monitorinq** (idarə icra hakimiyyətindəki etika üzrə proqramların etika qanun və qaydalarına uyğun olmalarının yoxlanmasına cavabdehdir. İdarə qanun pozuntuları faktlarını da ədliyyə departamentinə ötürür və məhkəməyə cəlbəilmə və apellyasiya üzrə məsləhətçi qismində çıxış edir);

- **qiymətləndirmə** (idarə maraqların toqquşması haqqında qanunun, digər aktların, davranış normalarının səmərəliliyini qiymətləndirir və düzəlişləri tövsiyə edir).

İdarədə 80 nəfər işləyir. İdarəyə ölkə prezidentinin təyin etdiyi direktor rəhbərlik edir. Direktor heç bir siyasi partiyanın üzvü olmamalıdır. İdarə öz işində etik davranış standartlarını və cinayət hüququnun 5 qanununu əldə rəhbər tutur. Bu standartların tərtib olunması 1993-cü ildə tamamlanıb, hökumət məmurlarına aid 14 etik norma

barədə prezident L.Consonun fərmanı ilə qüvvəyə minib. Daha sonra 1989-cu ildə prezident C.Buşun fərmanı ilə onlar təkmilləşdirilib.

İdarə özü istintaq təhqiqatı ilə məşğul olmur və zəruri halda işləri Ədliyyə Nazirliyinə verir. Hər hansı bir məmurun qeyri-qanuni hədiyyə alması barədə məlumat əldə olunarsa ilkin olaraq onunla söhbət aparılır, hədiyyənin qaytarılması və ya qiymətinin ödənilməsi tələb olunur. Bu cür hərəkət təkrar olunarsa o ya işdən azad edilir, ya da onun məhkəməyə cəlb olunması məqsədi ilə uyğun tədbirlər həyata keçirilir. İdarənin fəaliyyət dairəsinə 130 federal təşkilatda (nazirliklər, agentliklər və s.) işləyən 4 milyon hökumət məmuru (hərbçilər də daxil olmaqla) daxildir. Bu 130 təşkilatın hər birində etika üzrə müfəttiş vardır. Bu müfəttişləri uyğun təşkilatların rəhbərləri təyin edir. Ölkə prezidenti yanında etika üzrə müfəttişlərə nəzarət edən beş nəfərdən ibarət Şərəf Şurası fəaliyyət göstərir. Şuranın üzvlərindən biri Etika üzrə İdarənin direktorudur. 130 təşkilatda işləyən 25 min rəhbər işçi (ölkə prezidenti də daxil olmaqla) mayın 15-nə kimi gəlirləri haqqında maliyyə hesabatı doldurur. Bu hesabatlar idarəyə təqdim edilir, 6 il müddətində arxivdə saxlanılır. Ölkənin hər bir vətəndaşının bu sənədlərlə tanış olmaq (o cümlədən INTERNET vasitəsilə) imkanı var. Orta idarəetmə pilləsinin 400 min nəfərlik məmur heyəti də hər il gəlirlər haqqındakı xüsusi maliyyə hesabatını doldurur. Lakin bu hesabatlar təşkilatların daxili arxivlərində saxlanılır. Belə maliyyə hesabatları vətəndaşların, hökumət məmurlarının hər il gəlirləri barədə vergi orqanlarına təqdim etdiyi hesabatlardan daha dolğundur. Onlarda real gəlirlərdən əlavə, həm də səhmlər və digər aktivlər barədə məlumat da əks olunur.

Bütün hökumət təşkilatlarında hökumət məmurlarının hamısı üçün ümumi olan Etik Davranış Standartlarından əlavə, həmin təşkilatların xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla özlərinin hazırladıqları təlimatlar mövcuddur. Bütün təşkilatlarda şəxsi heyətlə daim etika məsələləri üzrə məsləhətləşmələr və treninqlər keçirilir.

Məhz bütün bu preventiv xarakter daşıyan tədbirlərə baxmayaraq, ABŞ-da korrupsiya hadisəsi baş verirsə nə edilir? Burada ilk əvvəl həmin məmur, polis, professor və hərbçi ilə söhbət aparılır! Yəni iş dərhal məhkəməyə verilmir. Həmin şəxsə istefa verməsinin və dövlətə vurduğu zərəri ödəməsinin zəruriliyi izah edilir. ABŞ vətəndaşı üçün nüfuzunun və ya iş yerinin itirilməsi, demək olar ki, gələcəyinin itirilməsidir. Elə bunun özü müqəssirə ən böyük cəzadır. Əlbəttə ki, başqa səbəb də var. Bu, ABŞ-da məhkəmə icraatının mürəkkəbliyi və sürətliliyidir. Digər tərəfdən, heç kəs qabaqcadan deyə bilməz ki, andlılar məhkəməsi kimin tərəfini tutacaq.

Dövlət qulluğunda olanların davranışına dair Beynəlxalq Kodeks 1996-cı il dekabr ayının 12-də BMT-nin sessiyasında qəbul edilmişdir.

Korrupsiya ilə beynəlxalq səviyyədə mübarizə

İnkişaf etmiş ölkələrin, demək olar ki, əksəriyyətində mövcud milli qanunvericilik sistemləri ölkədaxili korrupsiyanı məhdudlaşdırır. Lakin vətəndaşlarının və şirkətlərinin ölkənin xaricində rüşvət verməsinə qadağan edən 1997-ci ilə qədər yalnız ABŞ olmuşdur. Hələ 1977-ci ildə ABŞ Konqresi kommərsiya rüşvətini, yəni rüşvət verməklə kommərsiya və ticarət müqavilələrinin imzalanmasını cinayət elan etmişdir. Bu qərarı qəbul etməklə ABŞ Konqresi ABŞ şirkətlərini digər ölkələrin şirkətləri ilə müqayisədə qeyri-bərabər vəziyyətə salmışdır. ABŞ Ticarət Nazirliyinin məlumatına görə, 1994-cü ilin ortalarından 1997-ci ilin sonuna qədər ümumi məbləği 64 milyard dollar olan 139 beynəlxalq kommərsiya müqaviləsi rüşvət verməklə bağlanıb. Bunlardan 36-sı digər ölkə şirkətlərinin məhz rüşvət verməklə ABŞ şirkətləri üzərində qələbə çalması ilə imzalanıb. Və ABŞ şirkətləri nəticədə 11 milyard məbləğində olan müqavilələri əldən verib. Araşdırmalar göstərib ki, həmin dövrdə bağlanan beynəlxalq kommərsiya müqavilələrinin 80%-i rüşvət verməklə bağlanıb. Rüşvətin məbləği də artmaqda idi. Piter Aygenin dediyinə görə, qabaqlar böyük kontrakt əldə etmək üçün rüşvətin məbləği

kontraktın qiymətinin 2-5%-ni təşkil edirdi. Son illər isə rüşvət 10, 15, hətta 20%-ə qədər yüksəlib.

O zamanlar bir çox dövlətlər öz şirkətləri tərəfindən xaricdə verilən rüşvəti nəinki qadağan etmirdi, hətta onu vergidən də azad edirdi. Öz ölkələrində verilən rüşvəti isə böyük cinayət hesab edirdilər. Yəni rüşvətə münasibətdə bu cür ikili standart hökm sürürdü. Nobel mükafatı laureatı doktor Oskar Arias Sañçes bu barədə belə fikir söyləmişdi: "Bir çox varlı dövlətlər öz ölkələrində demokratiyanı, xaricdə isə avtokratiyanı təşviq etməklə öz xarici siyasətlərində ikili standartdan istifadə edirdi. Bu ikili standart eyni zamanda özünü onda biruzə verir ki, Qərb dövlətləri inkişaf edən ölkələrdə antikorrupsiya qanunlarına saymazlıqla yanaşırdı, hətta öz şirkətlərinin həmin ölkələrdə verdiyi rüşvəti vergidən azad edirdi".

1997-ci il aprelin 16-da Vaşinqtondakı ABŞ Məlumat Agentliyinin mətbuat mərkəzində çıxış edən ABŞ dövlət katibinin iqtisadiyyat və biznes üzrə yardımçısı A.Larson qeyd etmişdir ki, şirkətin rüşvət məqsədli xərclərinin vergidən azad edilməsi «dövlətin korrupsiyanı maliyyələşdirməsi deməkdir və dövlət digər dövlətin qanunlarının pozulmasında iştirak etmiş olur».

Belə şəraitin davam etməsi, təbii ki, ABŞ hökumətini narahat etməyə bilməzdi. Və rüşvətlə mübarizəni beynəlxalq səviyyəyə qaldırmaq məqsədi ilə ABŞ hökuməti digər ölkələri də uyğun qanunları qəbul etməyə çağırırdı.

Vəziyyəti dəyişmək məqsədi ilə ABŞ 80-ci illərin ortalarından gərgin mübarizə aparıb. ABŞ xahişi ilə Avropa və Asiyanın 29 ölkəsini birləşdirən İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) ilk dəfə korrupsiya məsələlərinə 1989-cu ildə baxmışdır. 1994-cü ildə İƏİT beynəlxalq biznesdə korrupsiya ilə mübarizənin ümumi tövsiyələrini qəbul etmişdir. Bir sıra istiqamətlər üzrə dövlətlərə tövsiyə edilirdi ki:

1. mülki, ticari və inzibati qanunvericilik üzrə rüşvətxorluq cinayət sayılsın;
2. beynəlxalq kommertiya müqavilələri üzrə vergi güzəştləri ləğv edilsin;
3. bank fəaliyyəti haqqında qanunlar elə dəyişdirilsin ki, onlar rüşvət mənbəyindən rüşvətxorluğa qarşı mübarizə aparacaq alətə çevrilsin;
4. auditor fəaliyyətinə və hesabat sistemində aid standartlar elə şəkllə gətirilsin ki, beynəlxalq nəzarət mümkün olsun;
5. dövlət sifarişlərinin verilməsi sistemi elə hala gətirilsin ki, dövlət məmurlarının rüşvət almaq imkanları məhdudlaşsın.

1996-cı ilin mayında İƏİT-in bütün üzvləri rüşvətə olan vergi güzəştlərinin ləğv edilməsi və beynəlxalq səviyyədə rüşvətxorluğun cinayət elan edilməsi barədə qərar qəbul etdi. Bundan bir qədər sonra həmin qərarı təkrarən «Böyük Yeddi»yə daxil olan ölkə rəhbərləri təsdiqlədi.

Və nəhayət, 1997-ci ilin sonunda İƏİT-ə daxil olan ölkələr rüşvətə qarşı beynəlxalq müqavilə imzalanması barədə razılığa gəldi. Uyğun Konvensiyanı sonrakı üç il ərzində adı çəkilən təşkilata üzv olan bütün dövlətlərin parlamentləri ratifikasiya etdi. Konvensiya açıqdır və İƏİT təşkilata üzv olmayan dövlətlər də ona qoşula bilər.

İƏİT-in 1997-ci ilin sonunda keçirilən yığıncağında danışıqlar çox qızğın olub. Mübahisələrə səbəb olan məsələlərdən biri də bu idi ki, *rüşvət verilən məsul şəxs* deyiləndə kimlər nəzərdə tutulur? Parlament üzvləri, siyasi partiyaların rəhbərləri bu siyahıya salınmalıdırmı? ABŞ tərəfi təkid edirdi ki, onların hamısı siyahıya salınmalıdır. Təşkilata üzv olan Avropa ölkələri isə bu təklifin əleyhinə idi. Lakin mübahisələrin sonu olaraq belə qərar qəbul edildi ki, birpartiyalı idarə sistemləri olan ölkələrdə parlament deputatları və həmin partiyaların rəsmi şəxsləri rüşvət verilməsi qadağan olunan məsul şəxslər siyahısına salınsın.

Korrupsiya ilə mübarizədə Amerika Dövlətləri Təşkilatı İƏİT ilə geniş əməkdaşlıq edir. Hələ 1994-cü ilin dekabrında keçirilən görüşdə iki Amerika qitəsi dövlətlərinin liderləri yer kürəsinin bu hissəsində korrupsiyanı böyük problem elan etdilər. Və qısa müddətdə (mart-1996, Karakas) uyğun konvensiya tərtib edildi və imzalandı.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq səviyyədə korrupsiyaya qarşı mübarizəyə başçılıq edən ABŞ hökuməti tək deyil. Burada ilk növbədə müstəqil qeyri-kommersiya təşkilatı olan *Transparency International (TI)*-in adı çəkilməlidir. Bu beynəlxalq təşkilat 1993-cü ildə yaradılıb. Öncə işçi qrup yarandı və Almaniya (Frankfurt), Uqandada (Kampala), İngiltərədə (London) və ABŞ-da (Vaşinqton) görüşlər və müzakirələr keçirildikdən sonra rəsmi olaraq təşkilat Berlində təsis edildi. Hazırda *TI* dünyanın 80-dən çox ölkəsində öz milli bölmələri vasitəsi ilə korrupsiyaya qarşı fəal mübarizə aparır. Təşkilatın baş ofisi Berlində yerləşir. Təşkilata hazırda Piter Aygen başçılıq edir. Onun fikrincə, «cəmiyyətdə korrupsiya ilə mübarizə üçün uyğun strategiyalar və tədbirlər hazırlayıb həyata keçirən geniş koalisiya mövcud olmalıdır. Yalnız dövlətin və özəl sektorun bu problemin öhdəsindən gəlməsi müşkül məsələdir. Başqa bir əsas prinsip ondan ibarətdir ki, hər cəmiyyət özünəməxsus «təmizlik, rüşvətsizlik sistemi»ni yaradır. Problemin həlli kənardan yox, cəmiyyətin daxilində həll edilməlidir. Korrupsiya bəlkə də insanlararası və siyasi münasibətlərin hər hansı başqa formasından fərqli olaraq yerli situasiyaya, mədəniyyətə və ənənələrə daha çox bağlıdır. Məhz bu səbəbdən bizim hərəkət dünyanın 80-dən çox yerli, milli bölmələrin səylərinə əsaslanır. Məhz onlar ölkədaxili problemi araşdırır və ölkədaxili proqramlar tərtib edir. Məhz onlar ölkədaxili vəziyyəti necə dəyişdirməyi bilir və biz də onları dəstəkləyirik». «Korrupsiya ilə mübarizə asan olmur. Çünki cəmiyyət korrupsiyalaşmış məhkəmə və prokurorluq sistemi ilə üzləşə bilər. Korrupsiyalaşmış polis sistemi, auditorlar və siyasi liderlər də olur ki, məhkəmə sistemini öz məqsədləri üçün istifadə edir».

www.transparency.org

Artıq üç ilə yaxındır ki, Azərbaycanda *TI* təşkilatının milli bölməsi "Şəffaflıq Azərbaycan" adlı ictimai birlik fəaliyyət göstərir. Bu təşkilatın saytı:

www.transparency-az.org

Korrupsiyaya dair məlumatları və müxtəlif materialları İƏİT-in aşağıdakı ünvanında da əldə etmək mümkündür:

www.oecd.org/daf/nocorruptionwcb

Bu sayt İƏİT-in korrupsiya ilə mübarizə şöbəsinin yaratdığı xüsusi İnformasiya Mərkəzinin saytıdır. Bu mərkəz həm kitabxana rolunu oynayır, həm də eyni zamanda, sorğulara cavab verir, korrupsiyaya qarşı proqramların hazırlanmasına dair məsləhətlərə yardım edir.

Yekun

Korrupsiyanın əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılması Azərbaycan dövləti üçün taleyüklü məsələdir. Bu məsələnin öhdəsindən gəlmək üçün ilk növbədə cəmiyyətin bu bəlaya qarşı münasibətində dönüş yaratmaq tələb olunur. Hamımız dərk etməliyik ki, korrupsiya ölkəmizi "əyri güzgülər" ölkəsinə çevirir və nəticədə cəmiyyətimizi düzgün inkişaf istiqamətindən sapdırır. Millətimiz bir çox itkilərə məruz qalır və dünya xalqları arasındakı yarışda uduzurlar. Korrupsiya ilə mübarizə ilk növbədə hökumətin üzərinə məsuliyyət qoysa da cəmiyyətdən də seyrçi mövqedən uzaqlaşaraq hücum keçməyi tələb edir.

Səfərəliyeva Rəna

KORRUPSIYA QARŞI MÜBARİZƏNİN ETİK ASPEKTLƏRİ

1-ci məsələ

Siz şərti Y zavodunda uzun müddət işləyirsiniz və zavod rəhbərliyi maaşları artıracağını çoxdan vəd edir. Sizin maahınızdan narazısınız və bu narazılıq şirkət işçilərinin əksəriyyətinin fikri ilə üst-üstə düşür. Bir gün işçilərlə birlikdə siz şirkət rəhbərliyinə rəsmi müraciət edirsiniz. Bir çox müzakirələrdən sonra şirkət rəhbərliyi hazırda maaşların qaldırılmasının mümkün olmamasını bəyan edir. Bu qərarı ədalətsiz hesab etdiyinizdən siz əmək alətlərini və detalların bir hissəsini götürüb öz kiçik emalatxananızı yaradırsınız. Siz hərəkətinizə belə haqq qazandırırınsınız: zavod rəhbərliyi işçinin qeydinə qalmırsa, onda işçi özünü müxtəlif üsullarla dolandırmalıdır.

Aşağıdakı variantlardan doğru saydığınızı qeyd edin və cavabınızı əsaslandırın:

1. bu vəziyyətlə bağlı hansı qeyri-etik məqamları qeyd edərdiniz?
2. zavod rəhbərliyinin verdiyi əsassız vədlərə münasibətiniz necədir?
3. işçinin bu qərarı düzgündürmü?
4. işçinin arqumentinə sizin münasibətiniz necədir?

Cavab:

Belə vəziyyətdə zavod rəhbərliyinin də günahı vardır. Zavod rəhbərliyinin əsassız vədlər verməsi düzgün deyildir. Nəticədə işçilərdə işə qarşı qeyri-sağlam münasibət formalaşır. Lakin, istənilən halda işçinin zavoddan müxtəlif aləti və detalları götürməsinə haqq qazandırmaq olmaz. Birincisi, həmin işçi artıq zavoddan oğurluq edir və onun bu əməlinə cinayət tərkibi vardır. İkincisi, o, bu hərəkəti ilə digər işçilərə pis nümunə göstərir.

2-ci məsələ

Mənim şirkətim ərzaq malları istehsal edir. Bu malları mən daxili bazarda bir sıra yaxşı işgüzar münasibətlər qurduğum mağazalar vasitəsi ilə uğurla satıram. Keçən həftə yüksək vəzifəli bir məmur mənə müraciət edərək dedi ki, bu vaxtdan etibarən mən məhsulun ən azı 50%-ni daha aşağı qiymətlə vasitəçi şirkətə satmalıyam. Bu şirkət mənim məhsulumun satışı ilə məşğul olacaqdır. Mən necə hərəkət etməliyəm:

1. gəlirimizin yarısının itirilməsinə baxmayaraq razı olaram;
2. daha yüksək vəzifəli məmura müraciət edərim və mənə «himayədarlıq» etməsi üçün ona rüşvət verərim;
3. yardım üçün biznes assosiasiyasına müraciət edərim;
4. bu məmurun sözlərinə əhəmiyyət vermərim;
5. biznesimi dayandıraraq ölkədən çıxıb gedərim, çünki burada iş görmək mümkün deyil;
6. polisə (məhkəməyə, qəzetə) müraciət edərim;
7. digər təklif.

Cavab:

Hər bir biznesmen özü qərar qəbul etməlidir. Əlbəttə ki, kimsə güzəştə getməyi, kimsə ölkədən getməyi üstün tuta bilər. Az adam tapılar ki, əks-təsir göstərərək polisə, mətbuata, yaxud məhkəməyə müraciət etsin. Amma elələri də var ki, bəzən məhkəmədə hüquqlarını müdafiə edə bilirlər. Bir çox biznes şirkətləri hüquqlarını təklidə müdafiə etməkdən çəkinirlər: bu işdə onlara biznes assosiasiyaları dəstək verə bilirlər.

3-cü məsələ

Əliyevlər ailəsi X sığorta şirkətində daşınmaz əmlakını və avtomobilini 10 il müddətinə sığorta etmişlər. Bu müddət ərzində onlar hər hansı bir qəzayla bağlı müraciət etməmişlər. Bir gün ev sahibi ehtiyatsızlıq üzündən maşınını qarajdan çıxaran zaman maşınının arxa sol tərəfini çəpərə sürtür. Lakin onu təmir etməyi unudur.

Bir neçə həftədən sonra ev sahibinin maşınını arxadan digər maşın zədələyir. Maşının arxa tərəfi çox əzilir. Əliyevlər ailəsi maşına dəyən zərəri ödəmək üçün sığorta şirkətinə müraciət edirlər. Bu zaman onlar son qəzadan əvvəl zədələnmiş yeri də zədələr siyahısına salmağı qərara alırlar. Onlar belə hesab edirlər ki, sığorta şirkəti belə xırda şeylərə fikir verməyəcək və onlar həm qəza nəticəsində zədələnmiş hissəni, həm də ehtiyatsızlıq səbəbindən baş verən zədənin nəticələrini aradan qıldıracaqlar.

Cavab:

Əliyevlər ailəsinin bu qərarı əlbəttə ki, düzgün deyildir. Əslində onlar heç bir qanunu pozmamışlar. Onlar sadəcə yalan məlumat verməklə sığorta şirkətini aldatmaq niyyətindədirlər. Yalan isə etik normalara sığmır. Digər tərəfdən onların bu yalanı onların özlərinə baha başa gələ bilər. Çünki vəziyyətlə bağlı son qərarı sığorta şirkəti verməlidir. Ən düzgün yol həqiqəti deməkdir.

Etika və əxlaq anlayışı

Bir elm kimi, etika – tətbiqi fəlsəfəyə aiddir. Normativ etikanın tədqiqat mövzusu mənəviyyat, yaxud əxlaqdır. Əxlaq insanın cəmiyyətdə düzgün davranışını əks etdirən fəlsəfi mücərrəd anlayış, abstraksiyadır. Hərəkətin düzgün və yanlış olmasına dair mühakimə çıxarmaqdan ötrü mənəvi dəyərlərdən (müəyyən sosial qrupda qəbul olunan mücərrəd mənəvi kateqoriyalar toplusu) ibarət olan mənəvi normaların (məsələn, ədalət, xeyirxahlıq, vicdan, ləyaqət) və mənəvi prinsiplərin (məsələn, «Mən sənə qarşı, sən mənə etdiyən hərəkəti edə bilərəm») tətbiq edilməsi zəruridir.

Qanun və etika

İnsanlar arasında münasibətlərin istənilən sahəsi etik cəhətlərlə bağlıdır, belə ki, etika insanların onlar əsasında davrandığı, bir-birini qiymətləndirdiyi, və daha əhəmiyyətli ola bilsin ki, onların özlərini qiymətləndirdiyi bir sıra qayda və normalar müəyyənləşdirir. Əgər etika insanlar üçün bir sıra qayda və normalar müəyyənləşdirisə, onda etika ilə qanun arasında fərq nədən ibarətdir? Bu sualın cavabı çox sadədir: qanun nəyin edilməli olmasını göstərir, etika isə nəyi etməyi izah edir. Qanuna uyğunlaşmaqdan imtina etməyin pis nəticələnmə təhlükəsi var: siz qanuna əməl etməlisiniz, əks halda, cəzalanacaqsınız. Etik normalara riayət etmək könüllüdür. Etikadan fərqli olaraq qanun hamı üçün birdir.

İstənilən cəmiyyətdə qanunla əxlaq arasında müəyyən ziddiyyətlər tapmaq olar. Cəmiyyətin mənəvi yolu qanunvericiliklə uyğun gəlməyə bilər. Məsələn, bu gün Azərbaycanda ictimai rəy birmənalı olaraq yuxarılarda korrupsiya adlanan halı (məsələn, dövlət tədarükü sistemində "kənara çəkmələr") pisləyir, eyni zamanda hətta bəzi ekspertlər xırda dövlət məmurları (məsələn, MİS əməkdaşı) və ya müəllimlər tərəfindən tələb edilən töycünün korrupsiyaya aid edilməsini qeyri-mümkün hesab edirlər, bundan əlavə bu töycünün yuxarıda adı çəkilən "kənara çəkmə" kimi birmənalı olaraq Cinayət Məcəlləsində təsbit edilmiş rüşvətin təyini altına düşdüyünə baxmayaraq onların əmək haqqlarını səviyyəsini nəzərə alıqda ekspertlərin fikrincə bu töycüyə tamamilə bəraət qazandırmaq olar.

Əxlaq və mentalitet

Belə bir fikir vardır ki, Şərqdə və o cümlədən Azərbaycanda cəmiyyət qanunlara riayət olunmasından narahat olan azdır. Məsələn, hesab edirlər ki, yerlibazlıq və rüşvətxorluq mədəniyyətimizdə o qədər iz qoyub və xalqın mentalitetinə o qədər yeriyib ki, bu cür hallarla mübarizə aparmaq qeyri-mümkündür. Gəlin araşdıraq, doğrudandı rüşvətxorluq Azərbaycan xalqının mentaliteti ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Birincisi, əxlaqında rüşvətxorluq yer tapan xalq yoxdur, eləcə də elə bir cəmiyyət yoxdur ki, onun üzvləri düşünsün ki, «onun rəhbərləri digərlərinin maraqları hesabına öz şəxsi məqsədlərinə nail olmalıdır». Rüşvətxorluq hər yerdə baş alıb gedən şəraitdə insanlar yaşamaq üçün korrupsiya sövdələşmələrinə qatılmağa məcburdurlar və bu mənfi ictimai hala müəyyən dərəcədə dözümlü münasibət göstərilər. Azərbaycanlıların korrupsiyalaşması haqqında tezisi xarici şirkətlərdə işləyən çoxsaylı azərbaycanlılar ordusu təkzib edir.

Yerlibazlığa gəldikdə isə etiraf etmək lazımdır ki, doğrudanda çox sıx ailə münasibətləri mədəniyyətimizə xas olan bir şeydir. Amma müşahidələr göstərir ki, birincisi, bu gün Azərbaycandakı bir sıra şirkətlər işə götürmə zamanı «mənimkidir-özgədir» prinsipini yox, işçinin peşəkar uyğunluğunu üstün tuturlar. İkincisi, bu cür münasibətlərin yaranma səbəbini metatiletimizdə axtarmaq lazım deyildir, çünki ziddiyyətli qanunvericilik və korrupsiya bir çox biznesləri yarım mafioz qurumlara çevrilməyə və ancaq «özününkünə» etibar etməyə məcbur edir. Belə durum təkəcə Azərbaycanda mövcud deyildir. Məsələn, Rusiyadakı sorğuya əsasən şəxsi münasibətlər xidməti irəliləmə və var-dövlətə nail olmaq üçün ən etibarlı vasitə hesab olunur (88 faiz) və respondentlərin yalnız üçdə biri (39 faiz) gərgin əməyin uğuruna inanırlar.

Əxlaq və gerçəklik

Hamiya məlumdur ki, dövlət məmurlarının əmək haqqları yaşayış minimumundan azdır. Bizdə ümumən qəbul edilmiş yaşama minimumu həddinin olmadığına baxmayaraq biz Dünya Bankının hesablamalarına əsaslanmağa üstünlük veririk. Bu hesablamalara görə ayda adambaşına təxminən 70 dollar, 4 nəfərdən ibarət ailəyə isə 250 dollar düşməlidir. Belə şəraitdə hətta yüksək əxlaqi prinsipləri olan adamlar belə, yaşamaq üçün bu prinsipləri pozmağa məcburdurlar. Biz ailəsinin ac qalmaması üçün rüşvət alan dövlət məmurunu mühakimə edə bilərikmi? Biz hesab edirik ki, korrupsiya ilə ümummillə mübarizə proqramı əmək haqqlarının layiqli yaşayışı təmin edən səviyyəyədək artırılması da daxil olmaqla dövlət məmurlarının sosial müdafiəsinin əsaslı islahatlarından başlamalıdır. Burada yeganə təbii natamamlıq kompleksinə – "ölkədə vəziyyətin ağır olduğuna görə biz əmək haqqlarını qaldıra bilmərik!" fikrinə üstün gəlmək lazımdır. Başqa ölkələrin, məsələn, Tanzaniya və Sinqapurun təcrübəsi göstərir ki, belə yanaşma ağıllı nəticələr verir. Məsələn, Koreyada dövlətin əmək haqqını artırmaq öhdəçiliyi qanunvericiliklə təsbit edilmişdir. Dövlət və bələdiyyə qulluqçularının əmək haqqlarının kifayət qədər artırılması xırda və orta korrupsiyanın səviyyəsini azaltmaq üçün xüsusilə vacibdir.

Belə bir təhlükə mövcuddur ki, korrupsiya ilə mübarizənin başqa mexanizmləri (hüquqi, məhkəmə, inzibati və i.a.) təmin edilmədən dövlət sektorunda əmək haqqının artırılması, necə paradoksal olsa da, korrupsiyanın artmasına gətirib çıxara bilər. Belə ki, yüksək maaşlı məmurun rüşvətlə ələ alınması üçün az maaşlı işçinin rüşvətlə ələ alınmasına nisbətən daha çox vəsait tələb oluna biləcək. Əmək haqqının artırılması ilə yanaşı daha səmərəli tədbirlər ictimaiyyət üçün açıq olan və onun tərəfindən nəzarət olunan aydın, sadə və şəffaf qərar qəbul etmə qurumunun yaradılmasıdır.

İqtisadiyyatın və etikanın «boz» zonası

Heç bir cəmiyyət narkotik alveri kimi cinayətlərə bəraət qazandırmır. Belə əməllər birmənalı olaraq kriminal sahəyə və etikanın «qara» zonasına aiddir. Qanun normalarının və etik prinsiplərin şərtsiz əməl olunması etikanın «ağ» zonası adlandırılırsa bu iki zona arasında sahə meydana gəlir. Bir çox biznes şirkətləri sırf kriminal sahələrə daxil olmayaraq «boz» adlanan ya da yarıqəlal sahələrdə fəaliyyət göstərir. Onlar həmişə ziddiyyətli və sərt qanunlardan yan keçməyə məcburdur, bundan isə məmurlar uğurla istifadə edirlər. Qeyri-rəsmi ödənişlərlə birgə dözülməz vergi yükü, ikili mühasibatın yaranması və vergidən yayınma halları ilə nəticələnir. Bu zaman iri məbləğlər dövlət büdcəsindən yan keçir.

Bundan əlavə, həm korrupsiya, həm də dövlət maliyyələşdirməsinin yetərincə olmaması nəticəsində hətta dövlət təşkilatları və müəssisələri yarı-qəlal zonada fəaliyyət göstərməli olurlar. Bu cür real vəziyyət etikada öz əksini tapmışdır. Bir çoxları israr edir ki, «ağ» və «qara» zonalar arasında böyük bir «boz» zona, yaxud neytral etik sahə vardır. Onun hüdudları daxilində asanlıqla fəaliyyət göstərmək olar, hətta əgər bu fəaliyyət qüvvədə olan qanunvericiliklə tam uzlaşmırsa da.

İslam korrupsiya haqqında nə deyir?

Azərbaycan xalqının böyük kütləsi dini ehkamlara riayət etməsə də dinin xalqın mentalitetinə təsirini inkar etmək çətinidir. Quran və Şəriət (islamın hüquqi normalar və müddəalar toplusu) Qərbin işgüzar etikasının nəzərdən keçirdiyi, demək olar ki, bütün aspektləri qısa şəkildə özündə ehtiva edir. Məsələn, İslam korrupsiyanı pisləyir, ədalət məhkəməsi həqiqi islam tərəfindən həyata keçilirsə hakim korrupsiya və rüşvətxorluqdan üstün olmalıdır, məhkəməyə cəlb olunan şəxslərin qüdrətindən qorxmamalıdır.

İslam məqbul və qeyri-məqbul qazanc üsullarını müəyyən və təsnif edir. Vicdanlı qazanc vasitəsi məqbul sayılır və «halal» adlanır. Ləyaqətsiz qazanc isə «haram» kimi müəyyən olunur və elə qazanc vasitələrinə şamil olunur ki, bu zaman digər insanlara birbaşa zərər dəyər, yaxud qadağan olunmuş vasitələrdən istifadə olunur (oğruluq, rüşvət və s.).

Davranış/Etika Məcəlləsi

Müasir dünyada əvvəllər etikaya aid olan bir çox məsələlər artıq qanun səviyyəsinə qaldırılıb və ya bu proses baş verməkdədir, ya da institusional səviyyədə təsbit edilmişdir, özü də müxtəlif ölkələrdə bu proses müxtəlif səviyyələrdədir. Bir çox ölkələrdə dövlət və bizneslər öz etik prinsiplərini işgüzar və ya xidməti etika məcəllələri və ya davranış məcəlləsi adlanan daxili sənədlərdə təsbit edir. Davranış Məcəlləsi dövlət tənzimləməsinin kifayət qədər olmadığı və ya bu tənzimləmənin şirkət sahiblərinin və ya menecerlərinin fikrincə kifayət qədər sərt olmadığı sahələr üçündür. Bir çox ölkələrdə həmçinin dövlət məmurları üçün davranış məcəlləsi mövcuddur.

KORRUPSIYA İLƏ MÜBARİZƏ TƏDBİRLƏRİ**Təşkilati və qabaqlayıcı tədbirlər**

Korrupsiya ilə mübarizənin təşkilati aspektləri antikorrupsiya fəaliyyətinin reallaşdırılması işində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Korrupsiya halları ilə mübarizəyə yönələn cəza tədbirləri nə qədər vacib olsa da, əgər qabaqlayıcı antikorrupsiya tədbirləri bu ictimai hadisəni törədən səbəblərə yönəlməzsə, bunun ciddi səmərəsi olmayacaq. Qabaqlayıcı tədbirlərə ilk növbədə aşağıdakılar aiddir:

1. Dövlət təşkilatlarının işində maksimum şəffafliğin təmini, hakimiyyətin planları, qərarları və fəaliyyəti haqqında əhalinin məlumat almaq imkanının olması. Əhalinin məlumat almaq imkanı qanunvericilikdə hakimiyyətin bu məlumatı vermək vəzifəsi kimi və bu vəzifələrin pozulmasına görə məcburi sanksiyaların tətbiqinin təsbit edilməsidir ki, bunda da məqsəd hakimiyyət üzərində ictimai nəzarətin qurulması yolu ilə korrupsiyanı məhdudlaşdırmaqdır.

İqtisadi sahədə korrupsiyaya hakimiyyət orqanları, onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən iqtisadi əhəmiyyətli qərarların qəbulunda aşkarlığın və şəffafliğin təmin edilməsi yolu ilə təsir göstərilməlidir. Aşkarlıq prinsipinin pozulması korrupsiya əməli kimi qiymətləndirilməli və həmin əmələ görə müəyyən edilən sanksiyalar korrupsiyanın digər növləri ilə bağlı nəzərdə tutulan sanksiyalardan yumşaq olmamalıdır ki, qərarların qəbul edilməsində aşkarlığın pozulması sərfəli olmasın.

Milli Məclisin Daxili Nizamnaməsinə aşağıdakı əlavələr edilməsi məqsədəuyğundur:

1. Milli Məclisin istər daimi komissiyalarının, istərsə də plenar iclaslarının (dövlət sirri ilə bağlı keçirilən qapalı icaslardan savayı) stenoqramlarının bir həftə ərzində surət haqqı ödənilməklə, başqa heç bir xərc və şərt tələb edilmədən arzu edənlərə verilməsi. Eyni qaydada plenar iclasların videoyazısının haqqı ödənilməklə siyasi partiyalara verilməsi (bu, həm də siyasi partiyaların fəaliyyətində real rəqabətin yaradılması işinə də xidmət edər);

2. Milli Məclisin istər daimi komissiyaları, istərsə də plenar iclaslarında səsvermənin adbaad nəticələrinin dövlət kütləvi informasiya vasitələrində verilməsi (aydındır ki, gizli səsverməni çıxmaq şərtilə);

3. Milli Məclisin müzakirəsinə verilmiş qanun layihələrinin tam siyahısı, onların birinci və sonrakı oxunuşlardan keçməsi haqqında Milli Məclisin rəsmi məlumatlarının dövlət kütləvi informasiya vasitələrində verilməsi;

4. İstənilən şəxsin arzusu ilə ona birinci, ikinci və üçüncü oxunuşa çıxarılmış qanun layihələri surətlərinin surətçixarma haqqı alınmaqla verilməsi.

Konstitusiyasının qəbul edilməsindən 7 il keçməsinə baxmayaraq, indiyə qədər Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti haqqında Qanun qəbul edilməyib. Maraqlıdır ki, Konstitusiyanın 114-cü maddəsi ilə «prezidentin yuxarı icra orqanı» adlanan bu orqanın fəaliyyətinin qanunla nizamlanmadığı bir şəraitdə Nazirlər Kabinetinin fəaliyyətində şəffaflıqdan danışmaq mənasızdır. Buna görə də belə qanun qəbul olunmalı, onun mətnində isə aşağıdakılar da öz əksini tapmalıdır:

1. Nazirlər Kabinetinin qərarlarının onlar qəbul olunduğu andan ən gec bir həftə ərzində həminin sərbəst şəkildə məlumat almaq imkanına malik olması üçün rəsmi dərc edilməsi, iclasların stenoqramlarının arzu edən hər bir şəxsə surətçixarma xərcləri ödənməklə verilməsi;

2. Nazirliklərin, dövlət komitələrinin, başqa mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının qərarlarının onlar qüvvəyə mindiyi andan ən gec bir ay ərzində dərc olunması. İclasların stenoqramlarının, onlar keçirildikdən ən gec bir ay ərzində arzu edən hər bir şəxsə surətçixarma xərcləri ödənməklə verilməsi.

İnstitusional məhdudiyyət müstəqil və effektiv məhkəmə sisteminin, qanunvericilik nəzarətinin olması, həm də hüquq mühafizə orqanlarının müstəqilliyi ilə səciyyələndirilir. Parlamentin hökumətin fəaliyyətinə nəzarət edə bilməsi, hesablama palatasının səmərəli işi bu istiqamətdə əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verməsinə imkan yarada bilər.

2. Aydın və birmənalı qanunvericilik. Qanunvericilik aktlarında korrupsiya qat-larının doldurulması. Kriminoloji baxımdan əhəmiyyətli qanunlarda korrupsiya “deşik-lərinin” vaxtında müəyyən edilməsi, onların mətnlərinin korrupsiya və digər cinayətlərə birbaşa və ya dolayısı yolla şərait yaradan müddəalardan (boşluqların, istisnaların və digər qüsurların) vaxtında təmizlənməsi üçün qanunların həlledici hazırlığı mərhələsin-də onların kriminoloji-iqtisadi ekspertizasının tətbiq edilməsidir.

Bu gün təəssüf ki, qanunların qəbulu proseduru demokratik hesab etmək olmaz. Qanun layihələri mətbuatda dərc olunmur, onların müzakirəsinə kənar ekspert və mü-təxəssislər, siyasi partiyaların, QHT-lərin nümayəndələri ya ümumiyyətlə dəvət edilmir-lər, ya da dəvət olunduqları halda onların irəli sürdükləri ən ciddi təkliflər belə qulaqardı-na vurulur.

Nəticədə, ayrı-ayrı qruplar, idarələr qanunların mətnində gələcəkdə onların qeyri-qa-nuni varlanmasına şərait yarada biləcək dərmə-deşiklər təşkil edirlər. Görünür, bu cür iş üslubu parlamentdə də bir çox ixtiyar sahiblərinin maraqlarına cavab verir və dərinə getsən çox güman ki, bunun arxasında da korrupsiyanın «barmağını» görəcəksən. Əks təqdirdə, xüsusi ictimai əhəmiyyətli qanun layihələrinin hazırlanması, müzakirəsi və qə-bulu ilə bağlı qapalılığı nə ilə izah etmək olar?

Təəssüf ki, bu gün ölkədə belə bir anormal vəziyyət mövcuddur: parlament əlindən gələn mümkün olanı və mümkün olmayanı edir ki, qanun layihələri parlamentin müzaki-rəsinə çıxarılmazdan qabaq ictimaiyyətin əlinə düşməsin.

Azərbaycan Respublikası qanunvericilik orqanının – Milli Məclisin fəaliyyətində birdəfəlik müəyyən edilməlidir ki, ümumi qaydaların müəyyən olunması həm də o deməkdir ki, qanunu tətbiq etməli olan orqanların qanunun mətnində dəqiqləşdirilməsi deməkdir. Demək olar ki, bütün qanunlarımızda istifadə olunan «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ifadəsi» çox ciddi problemlər yaradır. Həmin orqanın adını nə parlament, nə də millət vəkili bilirlər. Həmin orqanı Prezident qanunu imzalayanda öz fərmanı ilə müəyyən edir. Bu, normal hal deyil, çünki faktiki olaraq Milli Məclis öz qanunvericilik səlahiyyətlərinin əhəmiyyətli hissəsindən icra hakimiyyətinin xeyrinə imtina etmiş olur. Bir də ki, «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı»nın Prezident Fərmanı ilə müəyyən edilməsi dövlət başçısına imkan verir ki, istədiyi tarixdə «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı»nı dəyişsin.

Vəzifəli şəxslərinə diskresion (məsələləri öz mülahizələrinə uyğun həll etmək) səlahiyyətlər verilməsi sui-istifadələr və korrupsiya üçün münbit şərait yaradan amillərdən biri kimi çıxış edir. Məsələn, Cinayət Məcəlləsinin 213.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməlin (tikinti, mədən işlərinin və sair işlərin aparılmasının təhlükəsizlik qaydalarını pozma) törədilməsinə görə cəza minimum əmək haqqı məbləğinin 100 misindən 500 mislinədək miqdarda cərimə və ya 2 ilədək müddətə islah işləri və yaxud 3 ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə 3 ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ola bilər. Yəni, hakim təcrübədə öz «daxili inamını» rəhbər tutaraq şəxsi 110 ABŞ dollarına uyğun məbləğdə cərimə də edə bilər, islah işlərinə də məhkum edə bilər, onu 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum da edə bilər. Sonuncu halda

məhkum həm də 3 il müddətinə müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilə bilər.

Maddənin normasından göründüyü kimi, hakim mülahizəsinə geniş imkan verilir. İlk baxışdan bu normal görünür: hakim ağırlaşdırıcı və yüngülləşdirici halları, əməlin ictimai təhlükəlilik xarakterini, təqsirləndirilənin şəxsiyyətini nəzərə almalıdır. Amma problem burasındadır ki, onların nəzərə alınmasında obyektiv yox, subyektiv meyarlar daha böyük rol oynayır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə bu məsələ artıq öz köklü həllini tapıb. ABŞ-da təqsirli bilinən şəxs barəsində cəza təyin olunanda yüngülləşdirici və ağırlaşdırıcı hallara görə bal sistemi tətbiq olunur. Yəni, məsələn, cinayətə azyaşlı sövq olunubsa, qanunvericiliklə nəzərdə tutulan miqdarda – 5 bal təyin olunur. Konkret iş üzrə müəyyən edilən hər bir ağırlaşdırıcı hala görə bal hesablanır, yüngülləşdirici hallara görə isə çıxılır. Balların cəminə əsasən, törədilmiş cinayətin nəzərdə tutulduğu maddəyə uyğun olaraq müvafiq cədvəldə əmələ görə hansı cəzanın və hansı hədlərdə verilməsi müəyyənləşdirilir. Bu zaman hakimın diskresion səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin verdiyi imkanlardan xeyli az olur.

3. Dövlət qulluqçularının əmək haqlarının əhəmiyyətli dərəcədə artırılması. Bu barədə fikirlər tez-tez səslənən belə bir məzmunlu etirazla tuş gəlir ki, əvvəla, məvəcibləri qaldırmağa imkan yoxdur, ikincisi də, rüşvətxorun maaşını nə qədər qaldırırsan qaldır, o elə rüşvətini almaqda davam edəcək. Bu cür yanaşma ilk baxışdan həqiqət kimi görünə bilər, amma əslində, o, kökündən yanlıştır: vaxtilə eyni yolu keçən xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu cür addımlar öz bəhrəsini verir. Məsələn, korrupsiya ilə mübarizədə əhəmiyyətli uğurlar qazanan Sinqapurda əmək haqqının əhəmiyyətli şəkildə artması ölkənin iqtisadi yüksəliş yoluna qədəm qoymasından xeyli əvvəl və həm də korrupsiyanın son dərəcə yayıldığı bir şəraitdə başlanmışdı.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və ya özəl iqtisadi subyektlərlə dövlətin qarşılıqlı münasibətlərinin qurulması zamanı (məsələn, dövlət tədarükü formasında) az əmək haqqı alan məmurlarına nəzarət etməkdə dövlət xüsusilə çətinlik çəkir. Hər hansı bir ölkədə bu cür tədbirlər asanlıqla korrupsiya mənbəyinə çevrilir.

4. Dövlət qulluqçularının və dövlət orqanlarının sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmalarının məhdudlaşdırılması. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi dövlət qulluğunda çalışan şəxslərin kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmasını qadağan edir. Bəzi ölkələrdə, məsələn ABŞ-da dövlət qulluqçularının hətta elmi və pedaqoji fəaliyyəti ciddi şəkildə məhdudlaşdırılıb və ya ümumiyyətlə buna qadağa qoyulub.

Lakin bizdə nazirliklərin, idarə və komitələrin rəhbər işçilərinin ayrı-ayrı səhmdar cəmiyyətlərinin, şirkətlərin idarə heyətlərinə daxil olmaları kimi praktika qalmaqdadır ki, bununla dövlət qulluqçularının sahibkarlıqla özünəməxsus qovuşması prosesi gedir ki, bu da qanunlaşdırılmış korrupsiyanı təşkil edir.

Bu cür praktika yüksək vəzifəli şəxsləri daim şəxsi və dövlət maraqlarının konfliktli şəraitinə qoyur ki, nəticədə, hakimiyyətin daşıyıcıları mülk və pul cəhətdən varlanaraq yeni qapalı korrupsiya texnologiyaları yaradırlar.

Mülki Məcəllənin 64.6-cı maddəsi dövlət orqanlarına və yerli özünüidarə orqanlarına kommersiya təşkilatlarının – təsərrüfat ortaqlıqlarının və cəmiyyətlərinin iştirakçıları (təsisçiləri) kimi çıxış etməyi qadağan edir. Bu novellanın qanunvericiliyə gətirilməsində məqsəd aydındır: dövlət qurumlarının sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olması və eyni zamanda həmin fəaliyyətin üzərində nəzarətlə və ya digər məqamlarla bağlı funksiyaları həyata keçirməsi korrupsiya üçün şərait yaradan amillərdəndir.

Lakin təcrübədə MM-in bu maddəsi faktiki olaraq işləmir. Bu gün Azərbaycanda dövlət qurumlarının – idarə, nazirlik və şirkətlərin təsisçiləri və ya iştirakçıları olduqları çoxlu sayda kommersiya təşkilatları var. Bu idarə, nazirlik və təşkilatların rəhbərləri

həm də həmin kommərşiya təşkilatlarının icra orqanlarına (idarə heyətlərinə, direktorlar şuralarına və s.) daxildirlər və yüksək məvacib alırlar. Digər tərəfdən, elə həmin idarə və nazirliklərin çoxu təsisçiləri (iştirakçıları) olduqları kommərşiya təşkilatlarının fəaliyyət göstərdikləri sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyətinin müvafiq növünün həyata keçirilməsinə lisenziya verən təşkilatlardır. Bu cür vəziyyətin haqsız rəqabət, korrupsiya üçün münbit şərait yaratdığını sübut etməyə zənnimizcə ehtiyac yoxdur. Və istər-istəməz sual yaranır: qanunun hakimiyyət orqanları tərəfindən kütləvi şəkildə pozulmasına nə vaxt son qoyulacaq və bu qanunsuzluğun ən yüksək səviyyələrdə (prezident, nazirlər, idarə rəhbərləri və s.) edildiyini nəzərə alsaq, ona kim son qoyacaq?

5. Etik məcəllələrin qəbulu. Dövlət qurumlarında korrupsiyanın böyük təhlükə mənbəyi olduğunu nəzərə alsaq, dövlət qulluqçularının, o cümlədən hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının fəaliyyəti üzərində xüsusi ictimai nəzarət tədbirlərindən fəal istifadə olunmalıdır. Dövlət qulluqçuları üzrərində ictimai nəzarətin sərtləşdirilməsinin əzruriliyi, dövlət qulluğunda çalışan şəxslərə dövlət hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinə malik olmayan adi vətəndaşlarla müqayisədə daha yüksək mənəvi-etik tələblərin irəli sürülməsidir. Dövlət vəzifəsi qulluq səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olduğu və sui-istifadə imkanı və asan yolla varlanmaq istəyi yaratdığı üçün bu cür vəzifələri tutan şəxslərə münasibətdə qulluq səlahiyyətlərindən sui-istifadənin qarşısını alan, həmin şəxslərin öz vəzifələrini necə yerinə yetirmələrinə nəzarət etməyə imkan verən, onların fəaliyyətinin maksimum şəffaflığı və aşkarlığını təmin edən hüquqi məhdudiyyətlər nəzərdə tutulmalıdır. Bu mənada dövlət qulluqçusunun xüsusi statusu onların peşə məsuliyyətini nəzərdə tutan xüsusi normaların hazırlanmasını tələb edir ki, bu da Dövlət qulluqçularının peşə etikası məcəlləsi formasında üzə çıxıb bilər. Həmin sənədin qəbulu dövlət xidmətində korrupsiyalı fəaliyyətin mümkünlüyünü məhdudlaşdıran əxlaqi şəraitin formalaşması baxımından əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, korrupsiya ilə mübarizə sahəsində o zaman müsbət nəticələr əldə etmək olar ki, hüquq-mühafizə orqanlarında bu bəlanın kökü kəsilsin: bu bəla ilə mübarizə aparın adamların özləri təmiz olmalıdırlar.

Hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin özünəməxsusluğunu və korrupsiya ilə mübarizədə onun rolunu və əhəmiyyətini nəzərə alaraq, həmin orqanlarda işləyən şəxslərin peşə məsuliyyəti məsələlərini tənzimləyən xüsusi məcəllələrin (prokurorluq, DİN əməkdaşlarının, o cümlədən hakimlərin və s. davranış məcəllələri) qəbul edilməsinə ehtiyac var.

6. Büdcədən kənar fondlardan istifadəyə nəzarətin gücləndirilməsi. İcra hakimiyyəti orqanlarının əksəriyyətinin büdcədən tam maliyyələşməməsi ona gətirib çıxarır ki, həmin təşkilatların çoxu onlara həvalə edilmiş funksiyaların yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar onların hesabına daxil olan vəsaitlərin – ödənişlərlərin, cərimələrin və s. hesabına büdcədən kənar fondlar yaradırlar. Həmin fondların vəsaitlərinin xərclənməsi üzərində nəzarət yox dərəcəsinədir ki, bu da korrupsiya üçün münbit şərait yaradır. Araşdırmalar göstərir ki, məhz həmin vəsaitlərin hesabına bir çox vəzifəli şəxslər aylıq əmək haqqının bir neçə misli miqdarında «premiyalar», əmək haqlarına əlavələr alırlar, bu vəsaitlərin böyük bir hissəsi faktiki olaraq ayrı-ayrı adamların xidmətində dayanan qonaq və istirahət evlərinin tikilməsinə, bahalı avtomobillərin alınmasına, yüksək vəzifəli şəxslərin uşaqlarının xaricdə təhsil almalarına, xarici səfərlərə və s. sərf olunmaqla mənimsənilir.

7. Yerli özünüidarənin möhkəmləndirilməsi. Yerli özünüidarə orqanları vasitəsilə əhaliyə göstərilən əsas xidmətlər sisteminin vətəndaşların özlərindən real asılılıq vəziyyətinə salınması ilə aşağı korrupsiyaya əhəmiyyətli təsir göstərmək olar. Başqa ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, məsələn, əhali tərəfindən seçilmiş yerli özünüidarə orqanının

nəzəndə olan yol polisi daxili işlər orqanının tərkibindəki polisdən daha az korrupsiyalı olur. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, yerli özünüidarə orqanlarının həmin sahələrə «inteqrasiyası» korrupsiyaya qarşı mübarizə ilə paralel baş verməlidir, əks halda, həmin orqanları cinayətkarlığın nəzarəti altına düşəcək.

Qanunvericilik tədbirləri

Əksər hallarda korrupsiya ilə mübarizənin hüquqi problemlərindən danışanda, bu sahədə işin korrupsiya cinayətlərinə və hüquq pozuntularına görə məsuliyyət tədbirlərinin və dövlət qulluğu keçmənin qaydalarının müəyyən olunması ilə bitdiyini zənn edənlər də var.

Şübhəsiz ki, bu sahə korrupsiya ilə mübarizənin vacib aspektləridir. Lakin real həyatda həmin problemlər cinayət və inzibati hüququn ayrı-ayrı normalarının hədlərindən kənara çıxır.

Bazar iqtisadiyyatı, azad ticarət və demokratiya şəraitində korrupsiyanın onun Cinayət Məcəlləsində öz əksini tapan və primitiv növləri olan rüşvətxorluq, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə ilə eyniləşdirilməsi düzgün olmazdı.

Korrupsiyanın hüquqi anlayışının onun konkret təzahürü ilə (məsələn, rüşvətlə) eyni səviyyədə tətbiqi düzgün deyil, çünki bu anlayışı ciddi çərçivəyə salmaq cəhdi ona gətirib çıxara bilər ki, korrupsiya hərəkətlərinin bir qismi Cinayət Məcəlləsi və ya başqa qanunların yurisdiksiyasından kənarda qalacaq. Həmçinin bu səbəbə görə korrupsiyaya qarşı mübarizəni yalnız korrupsiya haqqında bir qanuna əsasən aparmaq çətin ki səmərə verə. Korrupsiyaya qarşı mübarizədə kompleks qanunvericilik hərəkətlərini həyata keçirməklə, bu məsələnin həllinə sistemli yanaşma daha səmərəli olardı.

Bu o deməkdir ki, yuxarıda sadalanan istiqamətlər üzrə anti-korrupsiya proqramının yerinə yetirilməsi müxtəlif nizamlanacaq sahələri əhatə edən qanunvericilik aktlarının hazırlanması və qəbulu ilə möhkəmlənə bilər. Həmin aktların sırasına bunlar aid edilə bilər: Lobbicilik haqqında qanun; Qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılmasının qarşısının alınması haqqında Qanun; Qanunsuz transfer əməliyyatlarına görə məsuliyyət haqqında Qanun; Qanunsuz sazişlər nəticəsində əldə edilmiş əmlak və gəlirlərin müsadirəsi haqqında qanun (İtaliyada belə qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi mövcuddur); Yüksək xərclərin və istehlakın rəsmən elan edilən gəlirlərə müvafiq olmasına dair dövlət nəzarəti haqqında qanun; Yüksək vəzifəli şəxslərin və dövlət qulluqçularının gəliri və əmlakının rəsmən elan edilməsi haqqında qanun və s.

Eyni zamanda qüvvədə olan bir sıra qanunvericilik aktlarına da antikorrupsiya məzmunlu əlavələrin edilməsinə zərurət var. Məsələn, dövlət xidməti haqqında qanunvericiliyə dövlət məmurlarının işdən azad edildikdən sonra əvəllər onun nəzarətində olan və ya səlahiyyəti ilə əlaqədar olan kommersiya məşkilatlarına işə keçməsinə qadağan edən (belə məhdudiyyətlər parlament üzvlərinə də aid olmalıdır); mülki qanunvericiliyə korrupsiya hərəkətləri nəticəsində bağlanması aşkar edilən sazişlərin, müqavilələrin, dövlət orqanlarından alınan lisenziyaların (icazələrin) qanunsuz hesab edilməsinə yol verən; seçki haqqında və siyasi partiyaların fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericiliyə siyasi korrupsiyanın qarşısını alan normaların daxil edilməsi və s. korrupsiya ilə mübarizənin qanunvericilik təminatlarının gücləndirilməsi baxımından əhəmiyyətli addımlar olardı.

İqtisadiyyat və maliyyə sahəsində tədbirlər

Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, dövlət maliyyə sahəsində qayda-qanunun yaradılması korrupsiya ilə mübarizədə səmərə verərdi. Bunun üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi vacibdir:

1. Real və yerinə yetirilməsi mümkün olan büdcəyə keçid. Büdcə vəsaitlərinin çatışmazlığı ona şərait yaradır ki, ixtiyar sahibləri elə şərait yaradırlar ki, büdcə təşkilatları onlara ayrılmış vəsaiti almaq üçün qanunsuz vasitələrə əl atmalı olurlar. Real budcə bu cür halların çoxunun aradan qalxmasına, büdcə vəsaitləri üzərində sərəncav verən hakimiyyət nümayəndələrinin maneərlər etmək sahəsini kəskin surətdə azaldardı.

2. Nağd pul dövriyyəsinin azaldılması. Müasir elektron hesablayıcı vasitələrin genişləndirilməsi, hesabatın müasir formalarının həyata keçirilməsi pul vəsaitinin dövriyyəsinə nəzarəti asanlaşdırır, nəğd formada rüşvət vermə imkanlarını çətinləşdirir. Bu cür tədbirlərin həyata keçirilməsi xüsusən aşağı korrupsiyanın məhdudlaşdırılması baxımından vacibdir.

3. Sahibkarlıq fəaliyyətinin liberallaşması. İlk növbədə sahibkarlıq növlərinə lisenziya verilməsi qaydalarına yenidən baxılması vacibdir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən, sahibkarlıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına yalnız qanunçuluğun gözlənilməsi, ölkənin və vətəndaşlarının təhlükəsizliyi və müdafiəsi, vergi, qiymət və antiinhisar tənzimlənməsi, sosial təminatlar verilməsi, ekologiya, sanitariya, yanğından qorunma və arxitektura normalarının gözlənilməsi və tarixi abidələrin mühafizəsi məsələləri üzrə yol verilir. Sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət müdaxiləsi həmin fəaliyyətin səmərəli həyata keçirilməsinə maneələr yaratmamalıdır.

Qanun xüsusi razılıq (lisenziya) tələb edən sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinin müəyyən olunmasının meyarlarını və prinsiplərini müəyyən etməklə icra hakimiyyətinə xüsusi icazə tələb olunan sahibkarlıq növlərinin dairəsini öz istədiyi kimi müəyyən etmək imkanı verir. Belə meyarların olmaması lisenziyalaşdırmanı prinsipal mahiyyətdən məhrum edir və bəzən fəaliyyət növünün nə üçün lisenziyalaşdırıldığı mahiyyətinə varmadan lisenziya qaydalarının və şərtlərinin müəyyən olunmasına səbəb olur.

Lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin dairəsinin əsassız olaraq genişləndirilməsi, xüsusi icazə almaq prosedurlarının bir çox hallarda mürəkkəbliyi, rusumların kifayət qədər yüksək məbləği, lisenziya verən təşkilatlardan bəzilərinin (məsələn, Rabitə, Səhiyyə, Mədəniyyət nazirliklərinin və s.) bilavasitə özlərinin və təsisçiləri olduqları müəssisələr vasitəsilə həmin sahibkarlıq növü ilə məşğul olması korrupsiya üçün münbit şərait yaradır.

Korrupsiya ilə mübarizə təsisatları

1. Mövcud hakimiyyət qurumları. Antikorrupsiya qurumlarının mövcudluğu dövlət orqanlarına böyük təsir rıçaqlarını öz əlində saxlamaqda olan hakim, siyasi və iqtisadi elita ilə mübarizədə xüsusilə mühüm önəm kəsb edir.

Nümunə kimi göstərilə bilən başqa ölkələrdə həmin rolu həyata keçirən bir sıra müstəqil təsisatlar mövcuddur ki, bunların sırasında parlamenti, hesablama palatasını, obbusmanı və s. qurumları göstərmək olar.

Bu gün Azərbaycanda parlament faktiki olaraq icra hakimiyyətinin əlavəsi rolunu oynayır və təbii olaraq həmin hakimiyyətə münasibətdə çəkindirici funksiyasını yerinə yetirmək gücündə deyil. Parlamenti o kökdə olan ölkənin təbii ki, hesablama palatası dış-siz-ağızsız bir qurum olmalıdır və onun korrupsiya ilə mübarizə sahəsində fəaliyyətinə dən söhbət açmağa dəyməz.

Parlamentin korrupsiya ilə mübarizədə güc mərkəzinə çevrilməsi üçün bircə yol var: demokratik seçkilərin keçirilməsi.

Azərbaycan Respublikasında çoxsaylı istintaq orqanları fəaliyyət göstərir: Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu sistemində, Daxili İşlər Nazirliyində, Ədliyyə Nazirliyində, Vergi Nazirliyində... Bu qurumlardakı müstəntiqlər təkəcə prokurordan yox,

həm də, üstəlik daha çox nazirlərindən asılı olurlar ki, bu hal müstəqil istintaq aparılmasına mane olur. Deməli, vahid istintaq idarəsinin yaradılması və ibtidai araşdırmaların məhz bu orqanda toplanacaq müstəntiqlərə tapşırılması ideyasının gerçəkləşdirilməsi haqqında düşünmək vaxtı çoxdan çatıb.

Milli Məclisin ali, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə nəzarəti hal-hazırda yox dərəcəsidir. Bu problemin həlli isə konstitusional islahata bağlıdır, çünki parlamentin belə vəziyyəti məhz mövcud Konstitusiya ilə proqramlaşdırılmışdır və bu, Prezidentə müəyyən hallarda hətta Baş Naziri Milli Məclislə razılaşdırmadan təyin etmək imkanı verir. Hesablama Palatasının da indiyə kimi səmərəli fəaliyyət göstərə bilməməsi əsasən bununla bağlıdır.

2. Hüquq-mühafizə orqanları və məhkəmə. Təsadüfə deyil ki, ictimaiyyət arasında belə bir fikir formalaşmış ki, hüquq-mühafizə orqanlarının və məhkəmə orqanlarının özləri korrupsiyanın yayılmasının əsas mənbələrindən biridir. Ona görə cəmiyyətin böyük bir hissəsi belə hesab edir ki, cəzasızlıq sindromunun aradan qaldırılması və korrupsiyalı qanun pozuntuları ilə mübarizənin aparılması hüquq mühafizə orqanlarından və məhkəmə orqanlarından başlanmalıdır.

Bu gün qanunvericilik hüquq-mühafizə orqanlarına (daxili işlər orqanları, prokurorluq və s.) korrupsiya ilə mübarizədə kifayət qədər geniş imkanlar və səlahiyyətlər verib. Lakin son illərin təcrübəsi göstərir ki, həmin qurumlar əvvəla, faktiki olaraq icra hakimiyyətinin əlavəsi rolunu oynayır və yalnız siyasi sifarişlər olduğu halda korrupsiya halları ilə «mübarizə»yə cəsarət edirlər, ikincisi isə özləri korrupsiya çirkabında boğulurlar.

Korrupsiya ilə bağlı işlərin təcrübəsi Azərbaycanda məhkəmələrin müstəqilliyinin yalnız kağız üzərində mövcud olmasını göstərən çoxlu sayda faktlardan daha biridir. Azərbaycanda iri miqyaslı korrupsiya faktları ilə bağlı işlər nadir hallarda məhkəmə araşdırmasının predmeti olur. Həmin cinayətlər dövlətin ən yüksək vəzifələrində əyləşən şəxslər tərəfindən bilavasitə və ya onların «xeyir-duası» ilə törədildiyindən, həmin şəxslərin hüquq-mühafizə orqanlarına, o cümlədən məhkəməyə geniş təsir rıçaqları olduğundan, bu cür işlər bir qayda olaraq məhkəmələrə gedib çıxmır. Bu cür əməlləri törədənlər əsasən o hallarda məhkəməyə verilir və cəzalandırılırlar ki, onlar ya «oyun qaydalarını» pozurlar, ya o dərəcədə varlanırlar ki, hakimiyyət üçün arzuolunmaz adamlara çevrilirlər, ya da cinayət təqibi siyasi motivlərlə bağlı olur.

Yeri gəlmişkən, bu gün respublikada məhkəmə sistemində hökm üsrən misli görünməyən korrupsiya hallarının bir kökünü də 1999-cü ildə keçirilən hakim seçkilərində ax-tarmaq lazımdır.

Seçkilərin qeyri-obyektiv, aşkarlıqdan çox-çox uzaq şəraitdə keçirilməsi, ciddi hüquq pozuntuları və bu prosesin hüquqi bazasını təşkil edən normativ aktların – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin yaradılmasını əsas məqsədi kimi bəyan etmiş Məhkəmələr və hakimlər haqqında Qanunun, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 1 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Məhkəmə-hüquq Şurası haqqında Əsasnamənin və Məhkəmə-hüquq Şurasının təsdiq etdiyi Azərbaycan Respublikasında hakimliyə namizədlərin seçilməsi Qaydalarının qeyri-təkmilliyi peşəkar, səriştəli və yüksək mənəvi keyfiyyətli hakimlərdən ibarət korpusun təşkilinə imkan vermədi.

Məsələn, Məhkəmələr və hakimlər haqqında Qanunun hakimlərin təyin olunmasını nizama salan 16-cı fəslə (93-95-ci maddələr) hakimlər korpusunun formalaşdırılmasının Konstitusiya ilə müəyyən olunmuş ümumi prinsip və qaydalarını təkrar etməklə kifayətlənərək, onların gerçəkləşdirilməsinin səmərəli proseduru müəyyən etməyib. Nəticədə, Konstitusiya əsasən hakimlərin təyin edilməsini həyata keçirən icra hakimiyyəti bu səlahiyyətdən öz təsir imkanlarını gücləndirmək, özündən asılı olan hakimlər korpusunu formalaşdırmaq üçün istifadə etmək, bir çox hallarda isə hakimlərin təyin olunma-

sı prosesinin özünü belə korrupsiya mənbəyinə çevirmək və beləliklə də məhkəmə hakimiyyətinin özünü bu mütəşəkkil korrupsiya mexanizminin tərkib hissəsinə çevirmək imkanı əldə edib.

Qanun və onun tətbiqi mexanizmini müəyyən edən normativ aktlar hakimliyə namizədlərin hüquqi biliklərinin və ümumi dünyagörüşünün, peşəkarlığının müəyyən olunması və daha savadlı şəxslərin seçilməsi və bu zaman obyektivliyə əməl olunması və şəffaflığın təmin edilməsi üçün zəruri təminatlar müəyyən etmədiyi üçün konstitusion tələblərin pozulmasına gətirib çıxaran hakim təyinatı aparmağa imkan yaradıb.

Əgər nəzərə alsaq ki, müstəqil məhkəmə hakimiyyəti yaratmadan – bu hakimiyyəti isə rüşvətlə və tapşırıqla «seçilən» hakimlər korpusu təmsil edərsə, o, çətin ki, müstəqil ola – korrupsiya ilə mübarizə barədə deyilənlər şüar səviyyəsində qalacaq. Hal-hazırda ədalət evlərində baş verənlər, məhkəmələrin sözün əsl mənasında korrupsiya yuvalarına çevrilməsi ciddi narahatçılıq təbii çalmaq üçün əsasdır. Yeni hakim seçkilərinə lap az qaldığını nəzərə alsaq, məhkəmələrin və hakimlərin təşkilini və seçilməsini, fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktlarına yenidən nəzər salmaq lazımdır, həmin aktların bu sahədə korrupsiya üçün şərait yaradan dəlmə-deşikləri mümkün qədər doldurulmalıdır.

Hüquq mühafizə orqanlarında və məhkəmədə antikorrupsiya proqramı çərçivəsində atılan mühüm addımlar sırasında həmin orqanlarda çalışan şəxslərin əmək haqqının artırılmasını (həmin kateqoriyaya vergi və gömrük xidmətlərini də aid etmək olar), onların texniki təchizatının səviyyəsinin artırılması, müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqini, hüquq fakültələri və ali məktəblər üçün korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə yeni xüsusi tədris vəsaitlərinin işlənməsi və dərc olunmasını, korrupsiyaya qarşı mübarizə proqramlarının uğurla yerinə yetirildiyi ölkələrdə Azərbaycan mütəxəssislərinin təcrübə mübadiləsinə göndərilməsinin təşkilini və s. göstərmək olar.

Məhkəmə hakimiyyətinin korrupsiyaya qarşı mübarizədə rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhkəmə sisteminin müstəqilliyinin təmin edilməsində daha bir addım kimi məhkəmələrdə işlərin sədrlər tərəfindən bölüşdürülməsi təcrübəsinə son qoymaq lazımdır. Ona görə ki, bu, başqa hakimləri sədrlə müqayisədə əlverişsiz vəziyyətdə qoymaqla yanaşı, həm də onları sədrdən asılı edir. Bunun qarşısı məhkəmələrə daxil olan işlərin təsadüfi seçim (kompüter vasitəsilə, yaxud püşkatma yolu ilə) qaydasında bölünməsilə alınabilir. Bu ilk baxışdan xırda görünən islahat üçün Məhkəmələr və hakimlər haqqında Qanuna kiçik dəyişikliklər etmək kifayətdir.

Məhkəmələrin üzərində ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi baxımından onların qərarlarının dərc edilməsi vacibdir. Bunun üçün Məhkəmələr və hakimlər haqqında Qanuna aşağıdakı əlavələr edilməlidir:

1. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin kollegiyalarının və Plenumunun bütün qərarlarının qəbul olunduğu andan bir ay ərzində mütləq qaydada dərc edilməsi, internet şəbəkəsində yerləşdirilməsi;

2. Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələrinin bütün qərarlarının surətlərinin qərarlar qəbul olunan andan bir ay ərzində, surətçixarma haqqı ödənilməklə, başqa heç bir xərc və şərt tələb edilmədən, arzu edənlərə verilməsi.

Gürcüstan Respublikası Ali Məhkəməsinin fəaliyyəti bizim üçün örnək ola bilər. Onun Palatalarının, Rəyasət Heyətinin və Plenumunun qəbul etdiyi bütün qərarlar həm dərc olunur, həm də internet şəbəkəsində yerləşdirilir.

Məlumdur ki, Azərbaycan məhkəmələrinin eyni hüquqi tərkibli işlər üzrə daban-dabana zidd qərarlar çıxarması təcrübədə geniş yayılıb. Konstitusiyaya və qanunların məhkəmələr tərəfindən düzgün tətbiq edilməsi üçün bu sahədə şəffaflıq təmin olunmalıdır. Buna görə də qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının hamı üçün açıq olması, onların mütəxəssislər tərəfindən, o cümlədən kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə etməklə geniş təhlil olunması, çatışmazlıqların daha tez müəyyən

edilməsində, ümumiləşdirilməsində, qanuna sayğısız yanaşan hakimlərin ictimai qınaq obyektinə çevrilməsində böyük rol oynaya bilər.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyətində də şəffaflıq istənilən səviyyədə deyil. Arzu olunan şəffaflığa nail olmaq üçün müvafiq qanuna məhkəmənin keçirdiyi hər bir iclasın stenoqramının, videoyazısının, iclas keçiriləndən bir həftə ərzində surət haqqı ödənilməklə, başqa heç bir xərc və şərt tələb edilmədən, arzu edənlərə verilməsini nəzərdə tutan əlavə edilməlidir.

3. Yeni korrupsiya ilə mübarizə təsisatlarının yaradılması. Baxmayaraq ki, müvafiq dövlət iradəsi olmadığı, cəmiyyətin özü bu bəlanın nə dərəcədə qorxulu olduğunu nəhayət dərk edərək, ona qarşı «müqavimət hərəkatı»na başlamadığı halda, hər hansı orqanın bu sahədə səmərəli fəaliyyəti çətin ki mümkün ola, bununla belə, bu cür qurumların yaradılması əhəmiyyətlidir.

Məsələn, anti-korrupsiya proqramının yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün daim fəaliyyət göstərən icra orqanı kimi Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə xüsusi qurumun yaradılması məqsədemüvafiq olardı. Bu orqanın mümkün qədər müstəqilliyinin təmin edilməsi üçün onun yaradılmasının, fəaliyyətinin, onun üzvlərinin təyin edilməsi və vəzifədən azad edilməsi ilə bağlı ən vacib məqamlar qanunvericilik səviyyəsində tənzimlənə bilər.

Həmin qurum bu vəzifələri həyata keçirə bilər: anti-korrupsiya proqramı çərçivəsində konkret bu global problemlə mübarizə üzrə layihələrin işlənməsi; ölkədə korrupsiya haqqında məlumatların toplanması və təhlili; korrupsiyalıq nöqtəyi-nəzərindən hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin və inzibati prosedurların öyrənilməsi; normativ aktların «korrupsiyalılığının» ekspertizası; korrupsiya faktları ilə bağlı şikayətlərin qəbulu və baxılması, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş normalara və qaydalara uyğun olaraq təhqiqatın aparılması; anti-korrupsiya proqramının həyata keçməsi haqqında ictimaiyyətin məlumatlandırılması; korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində vətəndaş cəmiyyəti qurumları ilə qarşılıqlı münasibətin təşkili və s.

Korrupsiya ilə mübarizə sahəsində bir sıra ölkələrdə «müstəqil prokuror» institutunun imkanlarından geniş istifadə olunur. Əgər nəzərə alsaq ki, istintaq orqanlarının bu və ya digər korrupsiya faktı ilə bağlı qaldırdığı iş hökumətin daxili «mətbəxi»nə toxunursa, təhqiqat aparın şəxs ictimaiyyətin dəstəyi və nəzarəti olmadan ona həvalə edilən vəzifənin öhdəsindən gələ bilməsi müşkül məsələdir. Çünki hakimiyyətin özü əleyhinə olan işləri obyektiv təhqiq edəcəyinə inam azdır.

Odur ki, bir sıra hüquq sistemlərində prokurorluğun fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktlarında ayrıca müstəqil prokuror haqqında normalar təsbit olunub. Yüksək hakimiyyət təbəqələrində korrupsiya ilə bağlı işlər təhqiq olunanda müstəqil prokuror institutunun üstünlüyü aydın nəzərə çarpır.

Mövzu üzrə məsələlər

1-ci məsələ

Azərbaycanın nazirliklərindən biri sahibkarlıq fəaliyyətinə lisenziya verir. Onun rəhbəri həmin nazirliyin təsisçilərindən biri olduğu kommərsiya təşkilatının – «Azradiokom» şirkətinin İdarə Heyətinin üzvüdür. Həmin vəzifəni o, ictimai əsaslarla həyata keçirir.

Situasiyaya qiymət verin.

2-ci məsələ

Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsi üçüncü oxunuşdan keçdikdən sonra onun üçüncü oxunuşda təsdiq olunmuş mətni ilə «Azərbaycan» qəzetində dərc olunmuş mətni arasında uyğunsuzluq var.

Vəziyyəti təhlil edin.

3-cü məsələ

Peyk dövlət televiziyası dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir. O, həmçinin özü sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirir: televiziya verilişlərində reklam yerləşdirir, məhsullarını satır və s. Kommersiya fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş vəsaitlərin hamısı teleşirkətin hesabında oturur. Həmin vəsaitlər üzərində sərəncam vermək hüququ teleşirkətin sədrinə məxsusdur.

Həmin vəsaitlərdən şirkətin rəhbər, yaradıcı və texniki personalına mükafatlar, 13-cü əmək haqqı verilir, şirkətin ərazisində təmir işləri aparılır, yeni avadanlıqlar alınır.

Vəziyyəti təhlil edin.

4-cü məsələ

Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və reyestri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu müzakirə edilən zaman İşıqlı Gələcək Uğrunda Partiyasından olan millət vəkili S.Rəhimov təklif edir ki, Qanunun mətnindəki «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı» ifadəsi konkretləşdirilsin: həm dövlət qeydiyyatını, həm də dövlət reyestri aparən orqanın adı Qanunda göstərsin. Parlamentin spikeri buna etiraz edərək bildirir ki, bu, respublika prezidentinin səlahiyyətinə aiddir, ona görə təklif qəbul edilə bilməz.

Vəziyyəti təhlil edin.

6-cı məsələ

Paytaxt meri «Şənbə» qəzetinə verdiyi müsahibədə bildirir ki, paytaxtda yolların təmirinə və asfalt örtüyünün çəkilməsinə dövlət büdcəsindən «bir manat da pul xərclənmir». «Bəs bunlar hansı vəsait hesabına həyata keçirilir» sualına cavabında mer bildirir ki, həmin işlər kommersiya təşkilatlarının ayırdıqları vəsait hesabına görülür.

Vəziyyəti təhlil edin.

7-ci məsələ

Hakimliyə namizədlər üçün test imtahanını verdikdən və müsahibədən keçdikdən sonra adını imtahanlardan uğurla keçmiş şəxslərin siyahısında görməyən vəkil A.Məmmədov Məhkəmə-hüquq şurasına müraciət edərək testlərin nəticəsində topladığı balların miqdarı ilə maraqlanıb. Məhkəmə-hüquq Şurası ona bu barədə məlumat verməkdən imtina edib. Bunu belə əsaslandırıb ki, imtahanın nəticələri «Azərbaycan» qəzetində dərc olunub.

Vəziyyəti təhlil edin.

8-ci məsələ

A.Məlikov Səhiyyə Nazirliyində əczaçılıq fəaliyyətinə lisenziya verən idarənin rəisi işləyir. O, 2002-ci ildə «Həyat» adlı tam ortaqlıq formasında kommersiya şirkətini təsis edir. Həmin şirkətin nəzdində dərman məhsullarının satıldığı mağaza fəaliyyət göstərir. Vəziyyəti təhlil edin.

9-cu məsələ

9 fevral 2003-cü ildə ölkənin telekanallarından birində Nəsimi rayon bələdiyyəsinin rəhbərindən müsahibə götürülür. O, bildirir ki, avtomobillərin sahiblərindən şəhərin ayrı-ayrı hissələrində maşınların dayanacaq kimi istifadə olunan yerlərdə saxlanılmasına görə rüsumları bələdiyyələr toplayırdılar. Həmin dövrdə avtomobil sahiblərinin xidmət haqqı kimi ödədikləri 500 manat həcmində rüsumun müqabilində onlara qəbz də verilirdi. Ötən ildən paytaxt merinin sərəncamına əsasən, həmin rüsumların toplanması nəqliyyat departamentinin səlahiyyətinə verilib.

Vəziyyəti təhlil edin.

Korrupsiya ilə mübarizənin hüquq aspektləri**Korrupsiya ilə mübarizədə milli qanunvericiliyin rolu**

Məcburetmə tədbirləri korrupsiya probleminin həlli üçün yeganə uğurlu vasitə sayılır. Çünki çoxlu qanunlar, o sıradan antikorrupsiya qanunu, yüksək rütbəli məmurların davranış kodeksləri olan çoxsaylı ölkələr var ki, bütün bunlara baxmayaraq həmin ölkələrdə korrupsiya ən yüksək həddədir. Çoxdan sübut olunub ki, sistemi işləməyə məcbur etmədən, insanların davranış modelini dəyişmədən təkəcə inzibati metodlarla korrupsiyanın qarşısını almaq mümkünsüzdür.

Lakin korrupsiyaya qarşı təsirli mübarizə vasitələrindən biri kimi hüquq instrumentlərinin rolunu da inkar etmək olmaz. Bu mübarizənin aparılması öncə dövlət rəhbərlərindən siyasi iradə – korrupsiyanın səbəblərini aradan qaldırmaq və ona qarşı effektiv mübarizə istəyi tələb edir. İkincisi, korrupsiyaya qarşı qanunvericilik qaydasında maneələr yaradılmalı, bu cür əməllərə qarşı sanksiyalar müəyyən olunmalıdır. Qlobal məhkəmə-hüquq islahatları vasitəsilə həqiqətən müstəqil məhkəmə sistemi yaradılmalı, dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində qanunun aliliyi prinsipinə dönmədən əməl edilməlidir. Korrupsiyanın qarşısının alınması o zaman mümkün ola bilər ki, ölkədə düzgün idarəçilik, normal maddi təminat, həqiqi islahatlar yolu ilə korrupsiyaçılıq «yüksək risk və aşağı rentabellik» sahəsinə çevrilsin.

Satılmaz hüquq mühafizə orqanları, səmərəli hüquq müdafiə sistemi, möhkəm qanunçuluq və cəzanın qaçılmazlığını təmin edən sistem olmadan aparılan mübarizə cəmiyyəti aldatmaq, gözə kül üfürməkdən başqa bir şey deyil. Korrupsiyaya qarşı mübarizənin korrupsiyaçılara tapşırılması isə siyasi farsdır.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə məqsədi ilə:

- yeni davranış qaydalarını müəyyən edən qanunvericilik qəbul edilməli;
- bütün dövlət orqanlarında dövlət qulluğu sərt qaydalara tabe etdirilməli;
- dövlət qulluğu qaydalarının pozulması ciddi cəzalandırılmalı;
- söz azadlığı təmin olunmalı;
- məhkəmə, prokurorluq, istintaq orqanlarının fəaliyyətində qanunçuluğa ciddi əməl olunması təmin edilməli;
- vətəndaş cəmiyyəti institutlarının yaranması və fəaliyyətinə geniş imkanlar yaradılmalıdır.

Son illər Azərbaycanda korrupsiyanın səviyyəsinin görünməmiş həddə çatması bu ağır sosial bəla ilə ciddi mübarizə aparılmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasında korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi haqqında» 2000-ci il 8 iyun tarixli Fərmanında göstərilir ki, «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» 1994-cü il 9 avqust tarixli, «İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə» 1996-cı il 17 iyun tarixli, «Dövlət nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında» 1999-cu il 7 yanvar tarixli fərmanlar, «Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində bəzi tədbirlər haqqında» 1998-ci il 27 yanvar tarixli sərəncam cinayətkarlığa, o sıradan korrupsiyaya qarşı mübarizəni dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri hesab edilir. Ölkədə bu sahədə həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində bir sıra ciddi qanun pozuntularının qarşısının alınmasına baxmayaraq dövlət sturukturlarında və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində işləyən, tənzimləyici və nəzarət funksiyalarını həyata

keçirən məmurların vəzifə imkanlarından maddi nemətlərin və başqa üstünlüklərin əldə olunması üçün istifadə etməsi, dövlət sərvətlərinin və vətəndaşlara məxsus əmlakın mənimsənilməsi, sahibkarların fəaliyyətinə əsassız müdaxilələr, başqa qanun pozuntuları mövcuddur. Ayrı-ayrı vəzifəli şəxslərin qanunsuz hərəkətləri bazar iqtisadiyyatının mühüm prinsiplərindən biri olan sağlam rəqabət mühitinin yaranmasına, işgüzar adamların fəaliyyətinə və xarici investisiyanın axınına əngəllər yaradır, islahatların həyata keçirilməsini çətinləşdirir.

Dövlət maliyyə vəsaitlərinin idarə olunmasında və xərclənməsində mövcud olan nöqsanlar, təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin gizlədilməsi, qaçaqmalçılıq, vergidən yayınma, ayrı-ayrı şəxslərin müxtəlif qanunsuz yollarla varlanması kimi neqativ hallar cəmiyyətin sağlam mənəvi mühitinə ciddi ziyan vurur.

Korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi məqsədi ilə Fərmanda «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Qanunun və uyğun dövlət proqramının qəbulu zəruri sayılmış, 2004-cü ilin yanvarında belə bir qanun Milli Məclisdə üçüncü oxunuşda qəbul edilmişdir. Bu qanunun qəbulu Azərbaycanda korrupsiyaya qarşı mübarizənin qanunvericilik bazasının yaradılmasında ilk addım sayıla bilər.

«Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu²

Qanunun 1.1.1-ci maddəsində korrupsiyaya anlayış verilir:

Korrupsiya – vəzifəli şəxsin öz statusundan, təmsil etdiyi orqanın statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya həmin status və səlahiyyətlərdən irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə qanunsuz olaraq maddi və s. nemətlər, imtiyazlar və güzəştlər əldə etməsi, habelə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən qeyd edilən maddi və s. nemətlərin, imtiyazların və güzəştlərin qanunsuz olaraq vəzifəli şəxsə təklif və ya vəd olunması və yaxud verilməsi yolu ilə həmin vəzifəli şəxsin ələ alınmasıdır.

Burada **vəzifəli şəxs** dedikdə:

- dövlət orqanlarına seçilmiş və ya təyin edilmiş şəxslər, o sıradan:
- dövlət orqanlarında seçkili vəzifələrə namizədliyi qanunla müəyyən olunmuş qaydada qeydə alınmış şəxslər;
- xüsusi səlahiyyət əsasında dövlət orqanlarını təmsil edən şəxslər;
- siyasi və ya inzibati vəzifə tutan dövlət qulluqçuları (dövlət vəzifəli şəxslər);
- dövlət orqanlarının uyğun struktur vahidlərində və ya dövlət idarə, müəssisə və təşkilatlarında, yerli özünüidarə orqanlarında, siyasi partiyalarda bilavasitə təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyalarını həyata keçirən şəxslər nəzərdə tutulur.

Hakimiyyət nümayəndəsi, yeni öz səlahiyyətləri daxilində nəinki işlədiyi idarədə, həm də xidmət üzrə ona tabe olmayan qeyri-müəyyən sayda vətəndaşlar üçün məcburi göstərişlər verən və zəruri hallarda məcburiyyət tədbirləri tətbiq etmək hüququ olan hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik şəxs olmalıdır. Hakimiyyət nümayəndələri sırasına Daxili İşlər Nazirliyinin, prokurorluğun, məhkəmənin, gömrük və vergi orqanlarının, Milli Məclisin, sanitariya, yanğın və digər müfəttişlərin, nəzarət-təftiş və sairə orqanların əməkdaşları aiddir.

Təşkilati-sərəncamverici funksiyalar idarələrin, dövlət orqanlarının və xidməti təbəçilikdə olan insanların fəaliyyətinə rəhbərlik etmədə ifadə olunur. Bu funksiyaların mahiyyəti idarənin (onun ayrı-ayrı bölmələrinin) işinin təşkilindən, kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsindən, işə qəbul və işdən azad etmədən, işin planlaşdırılmasından, işin icrasına nəzarət və onun yoxlanmasından ibarətdir. Belə funksiyaları olan şəxslərə idarə, şöbə rəhbərləri və s. aiddir.

² Qanun qəbul olunub, imzalanmaq üçün ölkə prezidentinə təqdim edilib.

İnzibati-təsərrüfat funksiyaları dövlət və bələdiyyə əmlakının idarə edilməsi və onun barəsində sərəncam verilməsində, ifadə olunur. Belə funksiyalar inzibati-təsərrüfat hissəsinin rəisləri, baş (böyük) mühasiblər, anbar müdirləri və s. şəxslərdə olur.

Qanunun 10-cu maddəsinə əsasən vəzifəli şəxsin xidməti vəzifəsinin (səlahiyyətlərinin) icrası ilə əlaqədar və ya vəzifədə olduğu (səlahiyyətlərini icra etdiyi) dövrdə, dəyəri şərti maliyyə vahidinin 60 misindən yuxarı olan **hədiyyə** alması qadağandır.

Qanunun 6-cı maddəsində vəzifəli şəxslər barəsində **qadağalar** müəyyən olunur. Vəzifəli şəxsə aşağıdakılar qadağan olunur:

- xidməti vəzifəsinin icra etdiyi dövrdə başqa ödənişli vəzifə tutmaq və ya fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq;
- səlahiyyətlərindən və ya statusundan irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və güzəştlərin əldə edilməsi məqsədilə fiziki və hüquqi şəxslərə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirməkdə kömək etmək;
- bilavasitə və ya başqa şəxslər vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq və ya əvəzçilik üzrə işləmək;
- maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və güzəştlərin əldə edilməsi məqsədilə uyğun məlumatları fiziki və ya hüquqi şəxslərə verməmək və ya natamam vermək;
- fiziki və ya hüquqi şəxslərin fəaliyyətinə kömək etmək məqsədilə başqa orqanların və ya vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinə müdaxilə etmək;
- dövlət orqanının və ya yerli özünüidarə orqanının işləri üzrə üçüncü şəxslərin nümayəndəsi olmaq;
- normativ aktlar qəbul edilərkən fiziki və ya hüquqi şəxslərə qanunsuz üstünlüklər vermək.

Qanunun 11-ci maddəsində **korrupsiya hüquqpozmalarının** formaları göstərilir:

- vəzifəli şəxsin xidməti vəzifəsinin icrası ilə bağlı hər hansı hərəkətin edilməsi və ya belə hərəkətin edilməsindən imtina olunması müqabilində özü və ya üçüncü şəxslər üçün maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və güzəştlər tələb etməsi və ya bununla bağlı təklif və ya vədi qəbul etməsi;
- maddi və sair nemətləri dövlət və ya bazar qiymətlərindən aşağı əldə etməsi;
- xidməti vəzifəsinin icrası ilə əlaqədar əmanətlərdən, qiymətli kağızlardan, rentadan, royaltidən və ya icarədən qanunazidd gəlir götürməsi;
- başqa vəzifəli şəxsin qərarına qanunsuz təsir göstərməsi və s.

Kazus:

Amil Ağayev Yalama gömrük postunu keçən zaman orada işləyən qonşusu Rauf Babayevdən gətirdiyi mala görə az rüsum ödəməyin qanuni qaydasını soruşur və məsləhət nəticəsində qanuni qaydada daha az rüsum ödəməli olur. A.Ağayev ilə birgə gələn Vahid Vəliyev isə bu qaydadan xəbərsiz olduğu üçün bir qədər artıq rüsum ödəməli olur. Rüsumu ödədikdən bir neçə dəqiqə sonra söhbət zamanı məlum olur ki, Amilin rüsumu az ödəməsində qonşusu Rauf yardımçı olub. Vahiddə belə bir şübhə yaranır ki, Amilin gətirdiyi malda Raufun da marağı olduğu üçün sonuncu ona kömək edib. Ona görə də Vahid bu barədə Yalama gömrük keçid məntəqəsinin reisinə Raufun hərəkətlərindən şikayət edir. Rauf öz hərəkətlərinə belə bir əsasla bəraət qazandırır ki, əvvəla, Amilə məsləhət verdiyinə görə ondan hər hansı haqq almayıb, ikincisi, gətirdiyi mal çox cüzi olduğundan, həmin malda onun marağı ola bilməzdi, üçüncüsü, o, bu məsləhəti, istənilən adama, o cümlədən Vahidə də verə bilərdi. Sadəcə olaraq Vahid onu tanımadığından bu barədə soruşmayıb, Raufun da vəzifəsinə belə məsləhət vermək daxil olmadığından öz təşəbbüsü ilə məsləhət verməyib.

Cavab: Gömrük Məcəlləsinin 415-ci maddəsində gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə (o cümlədən, vasitəçilərin köməyi ilə) məşğul olması, əvəzçilik şərti ilə istənilən haqqı ödənilən işi görməsi (elmi-tədris və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa), müqavilə əsasında gömrük işi ilə bağlı mülki-hüquqi xarakterli işləri yerinə yetirməsi, **öz xidməti vəziyyətindən istifadə etməklə şəxslərə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan hər hansı bir yardım göstərməsi** və bunun müqabilində haqq, imtiyazlar və xidmətlər əldə etməsi, təsərrüfat subyektlərinin idarə edilməsində bilavasitə və ya nümayəndə vasitəsilə iştirak etməsi qadağan olunur.

Bu halda kömrük orqanı işçisinin qanunsuz əməldə ittiham olunması əsaslı deyil.

Qanunun 14-cü maddəsi **korrupsiyaya şərait yaradan hüquqpozmalar** və onlara görə məsuliyyət müəyyən edir.

Korrupsiya hüquqpozmalarından hər hansı birinin törədilməsi cinayət tərkibi yaratmaqda, vəzifəli şəxsə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aşağıdakı intizam tədbirlərindən biri tətbiq edilir:

- töhmət;
- şiddətli töhmət;
- aşağı vəzifəyə keçirmə;
- vəzifədən azad etmə.

Qanunsuz əldə edilmiş maddi nemətlər və pul vəsaitləri, imtiyazlar və güzəştlərin dəyəri isə dövlət nəfinə ödənilir.

Vəzifəli şəxslərə qanunsuz olaraq maddi və s. nemətlər, imtiyazlar və güzəştlər verən fiziki şəxslər, onların hərəkətlərində cinayət tərkibinin əlamətləri yoxdursa, məhkəmə qərarı ilə inzibati qaydada cərimə edirlər.

«Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Bu qanun 2000-ci il iyulun 21-də qəbul edilib. Qanun dövlət qulluğu sahəsində dövlətlə dövlət qulluqçuları arasında yaranan münasibətləri və dövlət qulluqçularının hüquq vəziyyəti ilə bağlı məsələləri tənzimləyir.

Dövlət qulluğu Konstitusiyaya və başqa qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq dövlətin məqsədlərinin və funksiyalarının həyata keçirilməsi sahəsində dövlət qulluqçularının vəzifə səlahiyyətlərini yerinə yetirməsidir.

Bu qanun icra hakimiyyəti orqanlarında, qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının aparatlarında dövlət qulluğu keçən qulluqçulara şamil edilir.

Bu qanunun tətbiqinə nəzarəti, dövlət qulluğunun normativ-metodiki təminatını, dövlət qulluqçuları kateqoriyasına aid edilən şəxslərin siyahısını müəyyən etməyi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Qulluğunu İdarəetmə Şurası həyata keçirir. Şura 18 üzvdən ibarətdir. Onların 6 nəfərini Prezident, 6 nəfərini Milli Məclis, 6 nəfərini isə Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədri təyin edir. Şuranın Əsasnaməsi var.

Qanunun 8-ci maddəsində dövlət orqanları səlahiyyətlərinə görə 3 **kateqoriyaya** bölünürlər:

- birinci kateqoriya dövlət orqanlarına səlahiyyətləri Konstitusiyaya ilə müəyyən edilən ali dövlət orqanları;
- ikinci kateqoriya dövlət orqanlarına səlahiyyəti Konstitusiyanın 113-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən edilən dövlət orqanları;
- üçüncü kateqoriya dövlət orqanlarına isə səlahiyyəti Konstitusiyanın 120-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən edilən dövlət orqanları daxildir.

Qanunun 18-ci maddəsində dövlət qulluqçusunun əsas **vəzifələri** sırasında onların hər il gəlirləri və əmlak vəziyyətləri haqqında maliyyə hesabatları vermələri, orada əlavə

gəlirlərinin mənbəyi, növü və məbləğini göstərmələri, qulluq etikası normalarına əməl etməli olmaları göstərilir.

Qanunun 20-ci maddəsində dövlət qulluqçularına aşağıdakılar **qadağan** edilir:

- dövlət orqanlarında əlavə ödənişli vəzifə tutmaq;
- elmi və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, işlədiyi dövlət orqanı rəhbərinin icazəsi olmadan pedaqoji və başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmaq;
- dövlət orqanının və ya yerli özünüidarə orqanının işləri üzrə üçüncü şəxslərin vəkili olmaq;
- istefaya getdikdən, işdən və ya pensiyaya çıxdıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş müddət ərzində qulluq fəaliyyətinə aid olan və dövlət sirri və ya qanunla mühafizə edilən başqa sirr olan məsələlər barədə informasiyadan üçüncü şəxslərin xeyrinə istifadə etmək;
- işlədiyi dövlət orqanı rəhbərinə bildirmədən xarici ölkənin vəsaiti hesabına oraya getmək;
- qulluq vəzifəsini icra etdiyi dövrdə siyasi partiyaların fəaliyyətində iştirak etmək;
- tətillərdə və dövlət orqanlarının işini pozan başqa hərəkətlərdə iştirak etmək;
- dini təbliğ etmək üçün dövlət qulluqçusunun statusundan istifadə etmək və dövlət orqanlarının tabeliyindəki obyektlərdə dini mərasimlərin keçirilməsinə rəsmi xarakter vermək.

Qanun 25-ci maddəsində dövlət qulluqçularının **məsuliyyət**indən danışılır. Burada göstərilir ki, dövlət qulluqçularına həvalə olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməməsi və ya lazımınca yerinə yetirilməməsi intizam tənbehi, inzibati və cinayət məsuliyyəti tədbirlərinin tətbiq olunmasına səbəb olur.

Kazus:

Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin Dövlət Qeydiyyatı İdarəsinin əməkdaşı S.Məmmədov xəstəlik kağızı almaqla iki həftə işə çıxmayıb. Əslində, həmin müddətdə o, həyat yoldaşı ilə birlikdə Antalyada istirahətdə olub.

Bundan xəbər tutan İdarənin rəisi, S.Məmmədov istirahətdən gəldikdən sonra onun işdən çıxarılması məsələsini qoyur. İdarə rəisi ona əsaslanır ki, S.Məmmədovun icraatında yüz faiz xarici kapitallı İsrail müəssisəsinin dövlət qeydiyyatına alınması ilə bağlı iş olub. Həmin iş əvvəlcə başqa əməkdaşın icraatında olub və sənədlərdə çatışmazlıqlar olduğu üçün geri qaytarılıb. O, əməkdaş sonradan məzuniyyətə getdiyi üçün iş S.Məmmədovun icraatına verilib və bir neçə gündən sonra müəssisənin sənədləri dövlət qeydiyyatına alınmaq üçün idarənin rəisinə imzalanmağa verilib. Sənədlərdə olan çatışmazlığın aradan qaldırılmadığını görəndə İdarə rəisi S.Məmmədovu yanına çağırır. Məlum olur ki, o, xəstə olduğu üçün işə çıxmayıb.

S.Məmmədovun Antalyaya səfərini eşidəndən sonra idarə rəisində belə bir inam yaranır ki, S.Məmmədovun qüsurlu sənədləri tələm-tələsik imzaya təqdim etməsi, tezliklə də xəstəlik adı ilə işə çıxmayaq, Antalyaya səfər etməsi, üstəlik İdarə rəisi kimi onu xəbərdar etməməsi onun bu işin müqabilində müəyyən haqq almasını təsdiq edir və o, korrupsiya halına yol verdiyi üçün işdən çıxarılmalıdır. Söhbət zamanı S.Məmmədov etiraf edir ki, onun və həyat yoldaşının biletlərini həmin müəssisədə işləyən tanışları alıb, ancaq bunun müəssisənin qeydiyyatı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Cavab: «Dövlət qulluğu haqqında» Qanunun 20.1.5-ci maddəsi

- dövlət qulluqçularına işlədiyi dövlət orqanı rəhbərinə bildirmədən xarici ölkənin vəsaiti hesabına oraya getmək qadağan edilir.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə baxımından qanunvericiliyin monitorinqi

Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Qanun yeni qəbul edildiyindən və yalnız bununla bağlı beynəlxalq konvensiyalar yenidən ratifikasiya edildiyindən qanunvericilik aktlarında korrupsiya əleyhinə müddəalar epizodik xarakter daşıyır.

Ənənəvi olaraq **Cinayət Məcəlləsində** rüşvətxorluğa (maddə 311, 312), vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə (maddə 308) və sairə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

İnzibati Xətalər Məcəlləsində hesabat və deklarasiya vermə, vergi ödəmə qaydalarının, iqtisadi fəaliyyət qaydalarının pozulmasına və s. görə inzibati məsuliyyət – cərimə müəyyən olunmuşdur.

Mülki Məcəllədə (64.6-cı maddə) və bir sıra qanunlarda dövlət orqanları və yerli özünüidarə orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin təsərrüfat ortaqlıqlarının və cəmiyyətlərinin təsisçisi və iştirakçısı kimi çıxış etməsi qadağan olunur.

MM-də dövlət hakimiyyət orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının vurduqları zərərin ödənilməsi də (maddə 22) nəzərdə tutulur. Həmçinin Mülki Məcəllənin 212-ci maddəsində qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda mülkiyyətçidən əmlak, törədilmiş cinyaətə görə sanksiya kimi məhkəmənin hökmü ilə əvəzsiz alına bilər (müsadirə)

Mülki Prosesual Məcəllənin 2-ci yarım bölməsinin (285-304-cü maddələr) qaydalarına görə icra hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının, sair orqan və təşkilatların, onların vəzifəli şəxslərinin qərarları və hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət vermək olar. Bu şikayətlərə xüsusi iddia icraatı qaydasında baxılır.

«Dövlət satınalmaları haqqında» Qanunun 13-cü maddəsində göstərilir ki, satınalan təşkilatdan hüquqi, maliyyə və ya təşkilati asılılığı olan malgöndərənlərin (podratçıların) həmin təşkilat tərəfindən keçirilən satınalma prosedurlarında iştirakına yol verilmir. Satınalma prosedurlarından əvvəlki 3 il ərzində satınalma prosedurlarında iştirak edən iddiaçının əməkdaşı və ya vəzifəli şəxsi olanlar satınalma prosedurları zamanı satınalan təşkilatın təmsilçisi, məsləhətçisi və satınalmalarla əlaqədar başqa vəzifələrin icraçısı ola bilməzlər.

Qanunun 38-ci maddəsinə əsasən tender komissiyası vəzifələrini yerinə yetirərkən qeyri-obyektivliyə yol verərək hər hansı iddiaçının tərəfini saxlayarsa, komissiyanın sədri və üzvləri 3 il müddətində hər hansı tender komissiyasının sədri və ya üzvü ola bilməzlər. Bu zaman zərər vurulması məhkəmə yolu ilə təsdiq edilərsə, satınalan təşkilat zərəri ödəməlidir. Tender komissiyasının sədri və üzvləri də maddi məsuliyyətə cəlb edilə bilər.

Kazus:

2002-ci ildə Təhsil Nazirliyi Maddi-Texniki Təchizat İdarəsinin elan etdiyi tenderdə «Humay» şirkəti də iştirak edib və tenderi udub. Şirkəti satınalma prosesində (tenderdə) onun hüquqşünası təmsil edib. 2003-cü ildə adı çəkilən idarəyə «Humay» şirkətinin prezidenti rəhbər təyin olunub.

2004-cü ildə həmin İdarənin elan etdiyi başqa bir tenderdə «Humay» şirkəti qalib gəlir. Tenderin iştirakçıları olan başqa şirkətlər məhkəməyə müraciət edərək, tenderin nəticələrinin ləğvini tələb edirlər. Bu zaman onlar ona əsaslanırlar ki, tenderi elan edən idarənin rəisi vaxtilə «Humay» şirkətinin prezidenti olduğuna görə şirkətə tərəfkeşlik edib.

«Humay» şirkəti və Təhsil Nazirliyinin Maddi-Texniki Təchizat İdarəsi isə belə bir fakta istinad edərək etiraz edirlər ki, hazırda İdarənin rəisi işləyən adam tenderin nəticəsinə təsir göstərə bilməz və qanunda da belə bir müddəa yoxdur.

Cavab: **«Dövlət satınalmaları haqqında»** Qanunun 13-cü maddəsi, yəni satınalma prosedurlarından əvvəlki 3 il ərzində satınalma prosedurlarında iştirak edən iddiaçının əməkdaşı və ya vəzifəli şəxsi olanlar satınalma prosedurları zamanı satınalan təşkilatın təmsilçisi, məsləhətçisi və satınalmalarla əlaqədar başqa vəzifələrin icraçısı ola bilməzlər.

Bu halda «Humay» şirkətinin tenderdə iştirakı və qalib gəlməsi qanunvericiliyin tələblərinə zidd deyil.

Əmək Məcəlləsinin 199-cu maddəsinə əsasən bu halda işçi tam maddi məsuliyyətə cəlb edilə bilər.

«Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Qanunda antikorrupsiya müddəalar ümumi şəkildə 104-cü maddə əks olunub. Bu maddəyə uyğun olaraq hakimlər elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətdən başqa heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər, vəzifə maaşından, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətinə görə aldığı vəsaitdən başqa məvacib ala bilməzlər.

«Polis haqqında» Qanunun 32-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, poils əməkdaşı heç bir başqa seçkili və təyinatlı vəzifə tuta bilməz, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməz, əmək haqqından, habelə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətinə görə aldığı vəsaitdən başqa məvacib ala bilməz.

Eyni müddəalar **«Prokurorluq haqqında»** Qanunun 30-cu maddəsində də nəzərdə tutulub: prokuror və ya müstəntiq heç bir seçkili və ya digər təyinatlı vəzifə tuta bilməz, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməz.

Vergi Məcəlləsinin 27.3-cü maddəsi vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, hər hansı bir sahibkarlıq və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmağı qadağan edir.

«Dövlət vergi orqanlarında xidmət haqqında» Əsasnamənin 10-cu maddəsində bu qadağalar bir qədər də dəqiqləşdirilib. Əsasnaməyə görə vergi orqanlarının vəzifəli şəxsləri vergi işi ilə əlaqədar mülki-hüquqi xarakterli işləri müqavilə ilə yerinə yetirməməli, təsərrüfat subyektlərinin idarə edilməsində bilavasitə və ya nümayəndə vasitəsilə iştirak etməməlidirlər. Vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə (o cümlədən, vasitəçilərin köməyi ilə) məşğul olmağa, üçüncü şəxslərə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan hər hansı bir yardım göstərməyə və bunun müqabilində haqq almağa, imtiyazlar və xidmətlər əldə etməyə, əvəzçilik qaydasında istənilən haqqı ödənilən işi görməyə (elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa) ixtiyarı yoxdur.

Antikorrupsiya müddəalar **Gömrük Məcəlləsində** də təsbit olunub. Məcəllənin 415-ci maddəsində gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə (o cümlədən, vasitəçilərin köməyi ilə) məşğul olması, əvəzçilik şərti ilə istənilən haqqı ödənilən işi görməsi (elmi-tədris və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa), müqavilə əsasında gömrük işi ilə bağlı mülki-hüquqi xarakterli işləri yerinə yetirməsi, öz xidməti vəziyyətindən istifadə etməklə şəxslərə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan hər hansı bir yardım göstərməsi və bunun müqabilində haqq, imtiyazlar və xidmətlər əldə etməsi, təsərrüfat subyektlərinin idarə edilməsində bilavasitə və ya nümayəndə vasitəsilə iştirak etməsi qadağan olunur. Anoloji müddəalar **«Gömrük orqanlarında xidmət haqqında»** Əsasnamənin 16-cı maddəsində də yer alıb.

Seçki Məcəlləsinin 58-ci maddəsinə əsasən namizədliyini irəli sürmüş şəxs gəlirlərinin miqdarı və mənbələri barədə, mülkiyyət hüququ əsasında ona məxsus olan əmlak barədə uyğun seçki komissiyasına yazılı məlumat verməlidir.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə ilə bağlı beynəlxalq konvensiyaların milli qanunvericiliyə implementasiyası.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 2004-cü il 07 yanvar tarixli Qanunu ilə Avropa Şurasının 1999-cu il 27 yanvar tarixli «Korrupsiya ilə əlaqədar cinayət məsuliyyəti haqqında Konvensiya»sını və 1999-cu il 04 noyabr tarixli «Korrupsiya ilə əlaqədar mülki-hüquqi məsuliyyət haqqında Konvensiya»sını ratifikasiya etmişdir. Hər iki Konvensiyada nəzərdə tutulan müddəalar dövlətdaxili hüquqda əksini tapmalıdır. Konvensiyaların müddəalarının Azərbaycanın daxili hüququna implementasiyası formal

olaraq konvensiyalar ratifikasiya edildikdən sonra həyata keçiriləcəkdir. Milli Məclisin qərarına görə «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Qanun 2005-ci ilin yanvarından qüvvəyə minəcək və 2004-cü il ərzində korrupsiyaya qarşı mübarizə ilə bağlı müddəalar, o cümlədən bu konvensiyaların müddəaları qanunvericilikdə əksini tapmalıdır.

Bununla yanaşı, Konvensiyada göstərilən bəzi müddəalar mövcud qanunvericilikdə də müəyyən qədər əks olunub. Məsələn, rüşvətxorluqla bağlı cinayət məsuliyyəti, mühasibat əməliyyatları qaydalarının pozulması ilə bağlı cinayət və inzibati məsuliyyət qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuşdur. Ədalət mühakiməsi ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin və şahidlərin müdafiəsi ilə bağlı xüsusi qanun («Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında» 1998-ci il 11 dekabr tarixli Qanun) qəbul edilmişdir. Azərbaycanla Avropa Şurasının üzvü olan bir çox ölkələr arasında qarşılıqlı yardım və ekstradisiya məsələləri ilə bağlı müqavilələr mövcuddur.

«Korrupsiya ilə əlaqədar mülki-hüquqi məsuliyyət haqqında Konvensiya»nın müddələrinin də qanunvericilikdə nəzərə alınması halları var. Korrupsiya anlayışı, zərərin ödənilməsi, korrupsiya əməlinə görə məsuliyyət, hesabatlar və audit və s. məsələlərlə bağlı Azərbaycanın qüvvədə olan qanunvericiliyində xüsusi müddəalar vardır.

Konvensiyanın «Hesabat və audit» adlanan 10-cu maddəsində tələb olunur ki, hər bir tərəf daxili hüququnun inkişafı məqsədi ilə şirkətlərin illik hesabatlarının düzgün tərtib edilməsi və şirkətin maliyyə durumu haqqında həqiqətə uyğun və dürüst məlumatın əks etdirilməsi üçün zəruri tədbirlər görsün». Hər bir ölkənin qanunvericiliyində bu hesabatların dəqiqliyini və dürüslüyünü yoxlayan auditorlar barədə müddəalar olmalıdır.

«Mühasibat uçotu haqqında» 1995-ci il 24 mart tarixli Qanunun 16-cı maddəsində və «Auditor xidməti haqqında» 1994-cü il 16 sentyabr tarixli Qanunun 3-cü maddəsində belə qaydalar müəyyən edən normalar var.

Rəşid Hacı

KORRUPSIYAYA QARŞI KİM VƏ NECƏ MÜBARİZƏ APARMALIDIR?

Korrupsiyanı cilovlayacaq islahatlar nələri əhatə etməlidir?

Korrupsiyaya qarşı ciddi və uzlaşdırılmış islahatlar bir sıra elementləri özündə birləşdirməlidir:

1. Siyasi liderlərin (hakimiyyətdəki və ya müxalifətdəki) korrupsiya hallarına qarşı aydın ifadə olunmuş mübarizə əzmi;
2. Əsas gücün «şeytan ovuna», yəni ayrı-ayrı korrupsiyada günahlandırılan şəxslərə qarşı yox, korrupsiyanın qarşısının alınmasına, onun profilaktikasına və sistemin özünü dəyişdirməyə yönəldilməsi;
3. korrupsiyaya qarşı əhatəli qanunvericiliyin qəbul edilməsi;
4. qanunların satın alınma bilməyəcəkləri heç kəsdə şübhə doğurmayan qurumların (müstəntiqlər, prokurorlar, hakimlər daxil olmaqla) gücünə gerçəkləşdirilməsi;
5. hökumət fəaliyyətinin korrupsiyaya daha çox meyilli sahələrinin (məsələn, gömrük, vergi, su, enerji təhcizatı müəssisələri, dövlət satınalmaları və s.) müəyyən edilməsi. proqram islahatlarının aparılması, həm fundamental qanunların, həm inzibati qaydaların yenidən gözdən keçirilməsi;
6. dövlət qulluqçularının və siyasi yetkililərin (məsələn, prezident, baş nazir, nazirlər və s.) maaşlarının daşdıqları vəzifələrə görə məsuliyyət dərəcəsinə uyğunluğu, onların maaşlarının mümkün qədər özəl bölmədəki yüksək maaşlara yaxınlaşdırılması. Dövlət qulluqçularına və siyasi yetkililərə elə maaş verməli ki, bu onların normal həyat səviyyəsini təmin etsin, dövlət qulluğunda vicdanlı xidmət peşəkar mütəxəssis üçün cəlbedici olsun;
7. korrupsiyaya görə başağrısı yaradan qanunvericilik normalarının, həmçinin də cinayət və inzibati ölçülərin işlənib hazırlanması;
8. hökumətlə vətəndaş toplumu arasında (özəl bölmə, peşə və dini qurumlar daxil olmaqla) tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulması;
9. korrupsiyanın «yüksək riski və aşağı verimliliyi» olan işə çevrilməsi.

Aşağıda göstərilən amillər korrupsiyaya qarşı mübarizə cəhdlərini heçə endirə bilər:

1. lap yuxarıda hakimiyyət çatışmazlığının olması. Bu zaman yeni rəhbərlik tam səmimiyyətlə korrupsiyanı cilovlamağa səy göstərə bilər, lakin ona miras qalmış olan bürokratik aparat korrupsiyaya uğrayıb və islahatlara ciddi müqavimət göstərir;
2. hakimiyyətin siyasi qətiyyətinin olmaması;
3. İslahatların lazımi əlaqələndirmə olmadan, «islahat xatirinə islahat» kimi aparılması. Belə olduqda islahatların kimin üçün edildiyi bəlli olmur, heç kəs bu islahatların necə keçirildiyini izləmir;
4. İslahatların «yuxarıdan», fərmanlar qəbul etməklə, və ya məcburetme yolu ilə edilməsi. Belə islahatlar volyuntarizm, zorakılıqlara, hakimiyyətdən yanlış yararlanmaya və sonucda korrupsiyaya korrupsiyaya gətirib çıxarır;
5. Hakimiyyətdəkilərə toxunmayan, «xırda baliqlarla» kifayətlənən islahatlar. Qanun «iri baliqlara» yox, «xırda baliqlara» tətbiq olunursa, ədalət və bərabərliyə əməl olunursa, bu tezliklə qanunların gözdən düşməsinə, və kəsərsizliyinə gətirib çıxarır;

6. hökumətin islahatlar prosesinə cəmiyyəti və özəl bölməni cəlb etməyi bacarmaması;

7. İslahatlar institutunu (islahatlara başlamış konkret siyasi liderdən çox yaşaya biləcək bir mexanizm) yaratmaq bacarığının olmaması.

Cəmiyyət öz liderlərindən nələri gözləməyə haqlıdır? Deyirlər filankəs təmiz adam idi, onu qoymadılar işləməyə. Rəhbərin təmizliyinə inam yaxşı şeydir. Lakin təkəcə təmiz olmaqla iş bitirmi?

Aşağıda göstərilənlər korrupsiyaya qarşı mübarizə elan edən liderlər üçün əsas prinsiplər olmalıdır:

1. Təmənnasızlıq, yəni qərarların özünün, qohumlarının, dostlarının, qrupunun salıyyə və maddi qazancları deyil, yalnız toplumun, elin marağı əsas tutulmaqla qəbul edilməsi;

2. Dəyanətlik, ayrı-ayrı şəxslərdən, qurumlardan, qruplardan öz vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə təsir göstərə biləcək maliyyə və başqa asılılığa düşməmək;

3. Obyektivlik. Qərar qəbul edərkən, məsələn, yüksək vəzifələrə təyinatlar edərkən, mükafatlar verərkən və s. Üstünlük verilən şəxslərin, məsələlərin iş üçün gərəkli olan keyfiyyətləri əsas tutulmalıdır.

4. Hesabatlılıq. Vəzifəli şəxslər qəbul edilən qərarlara və etdikləri hərəkətlərə görə elin qarşısında hesabatlı olmalıdırlar. Onların fəaliyyəti ən xırdaçı yoxlamalar üçün açıq olmalıdır.

5. Aşkarlıq. Vəzifəli şəxslərin, dövlət qurumlarının qərar və hərəkətləri, işləri el üçün ən yüksək səviyyədə açıq olmalıdır. Onlar öz qərarlarını əsaslandırmalıdırlar. Məlumatlar yalnız elin yüksək maraqları naminə gizli tutula bilər.

6. Vəcdanlılıq. Vəzifəli şəxslər önlərin vəzifə borclarını yerinə yetirmələrinə aid olan bütün şəxsi maraqları haqqında açıqlama verməlidirlər. Maraqlar konflikti yaranarkən ortaya çıxan bütün nəticələrin cəmiyyətin xeyrinə həll olunması üçün ölçü götürməlidirlər.

Hökumət

Öz daxilində korrupsiya ilə mübarizə edən hökumət inzibati islahatlar aparmalıdır.

Dövlət işləri bürokratik aparat olmadan aparıla bilməz. Lakin ayağı yer tutan bürokratiya cəmiyyətdən ayrı mənəvi dünya yaşamağa başlayır və hətta o dərəcəyə çatır ki, cəmiyyətə düşmən gözü ilə baxmağa başlayır. Tezliklə cəmiyyət də ona inamını itirir və ona düşmən kimi baxır.

Dövlət məmurları cəmiyyətin bir üzvü olsalar da korrupsiyaya qarşı mübarizə məsələsində onları cəmiyyətdən ayrı götürmək lazımdır. Çünki, onlar başqalarından daha tez-tez maraqların konflikti problemi ilə qarşılaşırlar. Bu zaman onların tərəfsizliyi pozulur və onlar dövlət maraqlarını yox, öz maraqlarını güdməyə meyillənirlər.

Cinayət hüququ dövlət xidmətində korrupsiya ilə mübarizədə çox kobud bir vasitədir. Ona görə ki, birincisi, Cinayət qanunu ən minimal standartlara əsaslanır. Korrupsiyanın çox böyük bir hissəsi cinayət sayılan əməllərdən kənarında baş verir; ikincisi, o cinayətin qarşısını almaqdan çox cəzalandırmaya qulluq edir; üçüncüsü, cinayəti isbat etmə yükü istintaq orqanını üzərinə düşür, əslində isə korrupsiya əməlləri barədə faktlar çox zaman bu əməllərdə təqsirləndirilən şəxslərin özlərində olur. Korrupsiya ilə mübarizənin məqsədi bu əməldə ifşa olunanların cəzalandırılması yox, korrupsiyanın qarşısının alınması, onun yaradan şəraiti aradan qaldırmaqdır.

Parlament

Demokratik hesabatlılıq prinsipinə əsaslanan bütövlük sisteminin mərkəzində seçkili dövlət hakimiyyəti orqanı olan parlament dayanmalıdır. Xalqın seçdiyi nümayəndələrdən ibarət olan parlament xalqın adından icra hakimiyyətindən gündəlik hesabat tələb edir.

Parlament həm keşikçi, həm idarə edən, həm də vəkildir. O normal idarəetmə sisteminin təşkili və saxlanması işində və korrupsiyaya qarşı mübarizədə aparıcı rol oynayır. Öz rolunu müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün parlament təmiz adamlardan seçilməlidir. Əgər parlamentdə yeri pul, yaltaqlıq və kələklə ələ keçirmiş fırıldaqçıların yığıncağı olarsa səmərəli idarəetməni həyata keçirməyə, korrupsiyanı cilovlamağa qabil ola bilməz.

Demokratikləşdirmə sistemin bütün mərhələlərində korrupsiya üzərində nəzarətə imkan yaratmaqla dövlət qulluqçularının fəaliyyətinin açıqlaşmasına yardım edir, məmurların hesabatlılığını təmin edir.

Demokratiya nəzarət, qarşısını alma və hesabatlılıq prinsipini təmin etməklə korrupsiyanı başqa recimlərə nisbətən daha çox cilovlayır. Demokratiya gizlilik, inhisara alma və özbaşınalıq səviyyəsini aşağı salır.

Lakin demokratiya, demokratik yolla seçilmiş parlament hökumətin düzlük və namusluluğuna təminat vermir və hökumətdə korrupsiyanı tamamilə aradan qaldırmır. Demokratiya yalnız korrupsiyanın miqyasını, vurduğu zərəri azaldır və yayılma sahələrini məhdudlaşdırır.

Seçkilərdə saxtalaşdırmalara yol verilməsi, müxalif yönlü namizədlərin parlamente buraxılmaması korrupsiyanın ən mühüm təzahürlərindən biri sayılmalıdır.

Siyasi partiyalar

Siyasi partiyalar nəyə lazımdır?

Siyasi partiyalarsız normal siyasi hakimiyyət yoxdur. Siyasi partiyalar seçicilərə öz siyasi əqidələrini müəyyənləşdirməyə kömək etmək üçün istifadə olunan adi bir vasitədir. Bəlli siyasi əqidə ətrafında birləşənlərə öz mövqelərini formalaşdırıb onu xalqın mühakiməsinə təqdim etməyə imkan yaradır.

Siyasi partiyalar hansı funksiyaları daşıyırlar?

1. onlar bəlli ictimai qrupların maraqlarını özündə toplayır, onların istəklərini ifadə edirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu qrupların maraqları heç də həmişə toplumun ümumi maraqları ilə üst-üstə düşməyə bilər.

2. onlar bəlli ictimai qruplara siyasi prosesdə mütəşəkkil iştirak etmək və bu iştirakın nəticələrini əvvəlcədən görmək imkanı verərək ölkədə daxili sülh və sabitliyə şərait yaradırlar.

3. aparıcı siyasətçilərin seçilməsi, öyrədilməsi və irəli çəkilməsində əsas rol oynayırlar.

4. siyasi partiyalar toplumla qərar qəbul edənlər arasında körpü rolunu oynayırlar.

5. siyasi partiyalar hakimiyyətin legitim verilməsi üzrə təşkilati məsələlərin gerçəkləşdirilməsini təmin edirlər.

6. onlar ictimai qüvvələrin toparlanması, dəstək qruplarının yaradılması, sosial siyasi inteqrasiyası üçün bir alət kimi çıxış edirlər. Eləcə də ictimai problemləri sülh yolu ilə həll etməyə imkan verən və bu məsələlərdə xalqın real iştirakını təmin edən siyasi mədəniyyətin daşıyıcısı və yayıcısı kimi çıxış edirlər.

Lakin zəif və siyasi əqidələri aydın bəlli olmayan siyasi partiyalar səfərbərlik və inteqrasiya proseslərini ləngidə bilirlər. Eləcə də siyasi partiyaların həddən artıq çoxluğu sadəcə olaraq dolaşıqlıq sala, cəmiyyətin birləşməsinə deyil, parçalanmasına təkan verə bilirlər.

Sivil toplum

Sivil toplum nədir? Sivil Toplum dövlətin qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin tabeliyində olmayan, lakin onlarla müxtəlif yollarla qarşılıqlı əlaqədə çalışan qurumların toplusudur.

Güclü sivil toplum olmayan yerdə gerçək demokratiya yoxdur. Vətəndaşların ayrı-ayrı asosiasiyalarda birləşərək toplumun həyatında fəal iştirak etdiyi yerdə onlar öz hökumətlərindən hesabat tələb edə bilir, hökumətdən yüksək standartlar gözləyir və özləri də bu standartlara əməl edirlər.

Uzun zaman avtoritar və totalitar recimlərdə yaşamış Azərbaycanda güclü sivil toplum institutlarının formalaşması prosesi getməmiş, mövcud və zəif sivil toplumun hökumətə təsir ənənələri yaranmamışdır. Bu isə məmurların hesabatlılıq, toplumun nəzarəti və aşkarlıq olmadan işləməsinə imkan açmışdır. Belə qeyri-demokratik recimlərin nə vətəndaş azadlıqlarını, nə səmərəli idarəetməni, eə də ki, sosial iqtisadi inkişafı təmin edə bilmədiyini tarix dəfələrlə isbat edib.

Sivil toplum institutları ilə tərəfdaşlıq etməkdən qaçan, onlara məhəl qoymayan Hökumət hesabatlılıq prinsipinin həyata keçirilməsini təmin edə biləcək və cəmiyyətin hakimiyyətə etimadını möhkəmləndirəcək institutların yaradılmasına mane olurlar. Sivil qurumların son dövrlərdə get-gedə informasiya və maliyyə mənbələrinə daha çox çıxış etməsi, digər tərəfdən hökumətin fəaliyyətinə nəzarəti daha da sıxışdırması aşkarlıqdan, hesabatlılıqdan və toplumun nəzarətindən qorxan hökumətləri belə asosiasiyalara qısqançlıqla yanaşması, onların sıxışdırılması, xaricdən maliyyələşmələrin irad tutulması ilə müşayət olunur. Hökumətlər bu qurumların qeydiyyatına, işləmələrinə əngəl yaradır, onları vergiyə cəlb etməklə fəaliyyətlərini daraltmağa çalışırlar.

Sivil toplum hansı rol oynayır? Korrupsiyaya qarşı mübarizə aparmaq sivil toplumun xeyrinədir. Onun bu işin öhdəsindən gəlmək üçün gərəkli bilik və əlaqələri də var. Korrupsiya hökumətdə başlayır və özəl bölmə də bu azara tezliklə yoluxa bilirsə, vətəndaş toplumu daha dirənişlidir. Axı korrupsiyanın acı meyvələrini ən çox dadanlardan biri elə vətəndaş toplumu özü olur. Vətəndaşların ictimai həyatda fəal iştirakını təmin edən güclü sivil toplum institutların yoxluğu həm hökumətin, həm də özəl sahibkarlıq bölməsinin özbaşına buraxılmasına və sonucda hər iki bölmədə özbaşınalıqların və korrupsiyanın çiçəklənməsinə, siyasi və iqtisadi inhisarçılığın yaranmasına, idarəetmənin effektinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.

Sivil toplum qurumları problemləri daha dərinədən bilmək, hökumət fəaliyyətini daha peşəkarlıqla izləmək hesabına hökumətdə olan korrupsiyanı nəzarətdə saxlamaq, aşkara çıxarmaq və ləğv etmək üçün imkanına malikdir. Sivil toplum institutları hökumətdən daha az asılıdır və vətəndaşlara daha yaxındır. Ayrı-ayrı fərdlərə nisbətən daha mütəşəkkildir, daha professionaldır. Gərəkli ictimai layihələrin hazırlanması, mövcud layihələrin ekspertizası, və onların gerçəkləşdirilməsinə nəzarət üçün daha böyük imkanlara malikdir. Məsələn, korrupsiya üçün əlverişli şəraitin olduğu yerdə ayrı-ayrı fermerlər hökumət strukturları ilə bağlı işlərini rüşvətlə, sair korrupsiya xarakterli üsullarla həll etmələrindən başqa yolları qalmır. Həm də bu zaman bütün etik dəyərlər və başqa dövlət orqanlarının (hüquq mühafizə, məhkəmə və s.) korrupsiyaya meyilli olduqları halda hətta qanunlar belə heç nəyə çevrilir. Belə halda korrupsiya daha böyük biznes imkanları yaratdığına görə hətta fermerlər arasında daha tez və çox rüşvət vermək, məmurlara daha yaxın olmaq uğrunda bir «rəqabət» də gedir.

Fermerlərin çoxunu bir araya gətirən asosiasiyaların varlığı bir sıra səbəblərdən belə şəraitin aradan qaldırılmasına kömək edir. Birincisi, bir yerə toplaşmış fermerlər bir-biri ilə etik dəyərlərlə daha çox bağlı olurlar. İkincisi, onlar hökumət qurumları və digər qurumlarla bağlı problemlərini birlikdə səsəndirir, bu problemləri həll etmək üçün təkliflər və proqramlar hazırlayır, onların qəbul olunmasına və gerçəkləşməsinə daha yaxından və peşəkarlıqla nəzarət edə bilirlər. Belə güclü asosiasiyaların olduğu yerlərdə ayrı-ayrı fermerlərə qanunsuz güzəştlər vermək, onlarla korrupsiya əlaqələrinə girmək heç də asan olmur. Belə asosiasiyalar habelə fermerləri mövcud problemlər, onların həlli yolları, birgə mübaricənin üsulları barədə bilgiləndirir. Onların problemlərini ictimai rəyə çatdırır, cəmiyyətin dəsseyini əldə edir və s.

Gerçəkdən islahatlar aparılmasını istəyən hökumət asosiasiyalarda birləşmək azadlığını sözdə yox, işdə təmin etməlidir. Hökumət asosiasiyaların yaranmasını təşviq etməli, onları problemsiz qeydiyyatla almalı və onların maliyyələşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmalıdır. Daha sonra hökumət korrupsiyaya qarşı mübarizədə bu təşkilatlarla əməkdaşlıq etməlidir.

Sivil toplum qurumları məqsədi tək-tək korrupsiya faktlarını aşkar edir onları ifşa etmək deyil. Bu daha effektiv və geniş proqramların hazırlanmasına, hökumət qrupları ilə əməkdaşlığa və korrupsiyaya qarşı daha geniş koalisiyalar yaradılmasına mane ola bilər. Sivil toplum hüquq mühafizə orqanlarının rolunu yerinə yetirməməlidir.

İkincisi, sivil toplum qurumları siyasi partiyaların mövqeyindən çıxış etməməlidirlər. Məsələn, Azərbaycanda ictimai təşkilatlar içərisində siyasi meyllərini açıq ifadə edənlərin olması hökumətin ictimai təşkilatlarla əməkdaşlıq etmək istəməməsinə bəhanə vermiş olur. Əlbəttə, hökumət belə əməkdaşlıqdan çəkinə bilər, lakin ona bu bəhanəni verməmək yaxşıdır.

Üçüncüsü, hökuməti həmişə əməkdaşlığa çəkmək gərəkdir.

Korrupsiyaya qarşı mübarizədə sivil toplum qurumlarının gücünü qat-qat artırmaq üçün koalisiyalarda birləşmək olduqca önəmlidir. Bu səsi gücləndirməyə, eləcə də etik şəbəkə yaratmağa, hökuməti əməkdaşlığa məcbur etməyə imkan verir.

Ombudsman (insan hüquqları üzrə müvəkkil)

Ombudsman (insan hüquqları üzrə müvəkkil) xidməti mahiyyətə dövlət orqanlarının, yerli özünüidare orqanlarının və vəzifəli şəxslərin insan hüquqları və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı şikayətləri qəbul edib araşdırmalı olan müstəqil bir xidmət olmalıdır.

Azərbaycanda ombudsman necə yaradılıb? Öz funksiyalarını gerçəkdən yerinə yetirə bilirmi?

Ombudsman qurumu Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu (28 dekabr 2001-ci ildə qəbul olunub) əsasında yaradılıb, artıq bir ildən çoxdur işləyir. Həmin qanuna görə ombudsman hər il bitdikdən sonra iki aydan gec olmayaraq ölkədə insan haqlarının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə illik məruzə təqdim etməlidir. Həmin məruzə rəsmi qəzetdə dərc olunmalıdır. Məruzədə insan haqlarını pozan dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin adları çəkilir, haqların təmin edilməsi ilə bağlı ümumi fikir, rəy və tövsiyələr göstərilməlidir.

Ombudsmanın əsas vəzifəsi aşağıdakı fəaliyyətlərin (fəaliyyətsizliklərin) insan haqlarını və azadlıqlarını pozmasını yoxlamaqdan ibarətdir:

Qanunun zidd olan, cəmiyyətin xeyrinə olmayan və məqsədəuyğunluğu kifayət qədər əsaslandırılmayan qərarların yoxlanması;

Bu və ya digər qərar rüşvətxorluq, qərəzli məqsədlərlə vəzifədən sui-istifadə, qohumbazlıq və hakimiyyət səlahiyyətlərinin aşılması səbəblərindən yerinə yetirilmirsə;

Vəzifə borcunun yerinə yetirilməsi zamanı səhlənkarlıq, laqeydlilik, səriştəsizlik və öz idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirməyə qadir olmamağa dair şikayətlərə baxılması və s.

Ombudsmanın səlahiyyətləri dairəsinə korrupsiyanı minimuma endirmək məqsədi ilə idarəetmə sistemində nəzarət və onu yoxlamaq da daxildir.

Ombudsman xidməti korrupsiyanın və yarıtmaz idarəetmənin qarşısını almaq məqsədi ilə işləməlidir. O gündəlik prosedurların və mövcud praktikanın yaxşılaşdırılması yolunu göstərməli və dövlət məmurlarını işdə lazımı qayda yaratmağa yönləndirməlidir.

Ombudsman müstəqil və geniş səlahiyyətlərə malik konstitusiyalı institutu olmalı, bu xidmət icra hakimiyyətinin təzyiqinə davam gətirmək gücündə olmalıdır. O yoxlayıcı funksiyasını yerinə yetirməklə hakimiyyət orqanlarında korrupsiyanın miqyasını aşkar etməyə kömək edən informasiyanın toplanmasına şərait yaratmalıdır. Bu qaydalar məxvi olmalı və «xəbərçi»lərin və ərizəçilərin mümkün hədə-qorxulardan mühafizəsini təmin etməlidir.

İnsanların hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınması və cəmiyyətdəki ayrı-ayrı qüvvələr arasında balanslaşdırma funksiyalarını yerinə yetirən digər ictimai institutlarda olduğu kimi ombudsmanın da təyin edilmə prosesi elə olmalıdır ki, bu institut ictimai etimad qazanıb möhkəmlənə bilsin. Bu xidmətdə sabiq məmurlar və partiya nümayəndələri, siyasi qüvvələrdən asılı olan adamlar işləsə onun müvəffəqiyyət şansı xeyli məhdudlaşmış olacaq. Ombudsman xidməti cəmiyyətdə hakim siyasi elitaya xidmət edən bürokratik əlavə kimi deyil, təmiz, səriştəli, müstəqil və onun maraqlarını gözləyən qurum kimi qəbul olunmalıdır.

Ombudsman xidmətinin onun tam müstəqilliyini təmin edən maliyyələşmə qaydası olmalıdır. Onun lazım olduğu qədər büdcəsi yoxdursa, müvafiq professional və təmiz insanlarla təmin olunmayıbsa və cəmiyyətin ona etimadı yoxdursa o dövlətdə adi bəzəkdən başqa bir şey deyildir. Ən dəhşətli hal isə ombudsman institutunun özünün korrupsiyaya meyillənməsidir. Təəssüf ki, Azərbaycanda ombudsman institutu dövlət büdcəsindən hökumət institutları ilə eyni qaydada maliyyələşdirilir. Bu isə o deməkdir ki, o öz işi üçün büdcədən hər il normal miqdarda pul vəsaiti almaq üçün büdcəni tərtib edən, onu təsdiq və icra edən dövlət orqanları ilə «yaxşı əlaqələr» qura bilməlidir.

Hesablama Palatası

Dövlət məmurları öz hərəkətlərinə və ictimai maliyyədən, dövlət əmlakından necə istifadə vermələri barədə hesabat verməlidirlər. Belə hesabat piramidasında ən yüksəklikdə dövlətin baş auditoru (Hesablama Palatası) dayanır. Hökumətin gəlir və çıxarlarına nəzarətə cavabdeh olan Hesablama palatası maliyyə davranış etikasının keşiyində durur, hökumət orqanlarının verdiyi hesabatların düzgünlüyünü yoxlayır. İcra hakimiyyətinin büdcə haqqında qanuna əməl etməsini, xərclərin səmərəliliyini artırmağın qayğısına qalıb qalmadığını, və uyğun maliyyə qaydaları tətbiq etməklə korrupsiyanın qarşısını ala bilər.

Azərbaycanda Hesablama Palatası 1999-cu ildə qəbul olunmuş Hesablama Palatası haqqında Qanun əsasında yaradılıb. 9 (sədri və müavini daxil olmaqla) auditordan ibarət olmalıdır.

Hesablama Palatası dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsinə və icrasına, dövlət əmlakının idarə edilməsinə, ona sərəncam verilməsinə, hüquqi şəxslərə bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən vəsaitlər ayrıldıqda həmin vəsaitlərin təyinatı üzrə istifadə edilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

Öz funksiyalarını yerinə yetirə bilmək üçün Hesablama Palatasının icra hakimiyyətindən heç bir asılılığı olmamalıdır. İcra hakimiyyəti Hesablama Palatası üzvlərinin təyinatında əsas rol oynayarsa, Palatanın büdcəsini, ona vəsaitlərin

ayrılmasını, onun ştat cədvəlini və strukturunu müəyyən edirsə bu xidmət icra hakimiyyətinin basqısı altında qala bilər.

Əslində Hesablama Palatası icra hakimiyyətinin büdcəyə vəsaitləri necə yığması və bu vəsaitləri necə xərcləməsi üzərində Milli Məclisin ən böyük nəzarət vasitəsidir. Bu qurumun müstəqilliyi, professionallığı, vicdanlı işi büdcə vəsaitlərinin oğurlanmasının, dövlət satınalmaları, dövlət sifarişləri verilərəkən korrupsiya hallarını aşkara çıxarılmasına kömək edərdi. Hesablama Palatası hər rübdə bir dəfə büdcənin yerinə yetirilməsi ilə bağlı, eləcə də aşkara çıxardığı pozuntularla və korrupsiya faktları ilə bağlı Milli Məclisə məlumat verməlidir.

Ədalət məhkəməsi

Müstəqil, qərəzsiz və səriştəli məhkəmə sistemi vicdanlı, açıq və hesabatlı hökumətin təşəkkül prosesində mərkəzi yer tutur.

Məhkəmə sisteminin öz konstitusiyaya vəzifəsini – ədalət mühakiməsini gerçəkləşdirməsi üçün o həqiqətən müstəqil olmalıdır. Məhkəmə yalnız bu halda hökumətlə cəmiyyət arasında yerləşməklə hökumətin və məmurların fəaliyyətinin konstitusiyaya və qanunların müəyyən etdiyi standartlara uyğunluğunu yoxlayaraq düzgün qərar vermək iqtidarında ola bilər.

İcra hakimiyyətinin məhkəmə sisteminə təsir imkanları az deyil. Demokratik inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq bu təsirlər müxtəlif formalarda olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə hakimlərə təsir göstərmək üçün istifadə olunan üsullar (məsələn, hakimlərin dövlət təltifləri verməklə bu və ya digər qüvvənin tərəfinə çəkilməsi, yaxud öz partiyadaşlarını hakim kreslosuna oturtmaq kimi) bizə çox gülünc görünə bilər. Azərbaycanda hakimləri ələ almaq üçün bu üsuldən istifadə etməyə ehtiyac da yoxdur. Çoxsaylı səbəblərdən onlar icra hakimiyyətinin tam nəzarəti altındadırlar. Daha bunun üçün onlara orden-medal verməyə ehtiyac yoxdur.

Müstəqil və kifayət qədər ixtisaslı məhkəmə sistemi formalaşmasa insanların ən mühüm hüquqlarından biri olan ədalətli məhkəməyə olan hüquqları bir xəyal olaraq qalacaq. Hakimlərin təyinatından tutmuş onların geri çağırılmasına qədər bütün məsələlər hakimlərin müstəqilliyinə və peşəkarlığına xidmət etməlidir.

Hakim yerini tutmağa layiq görülənlər vicdanlı, bacarıqlı, hüquq sahəsində lazımı peşəkarlığı olan şəxslər olmalıdırlar. Bu şəxslərin təmizliyi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanda hakimlərin təyinatı sahəsində mövcud olan qaydalar və hakimlərin təyin olunması sahəsində son təcrübə hakimliyə məhz məhkəmənin müstəqilliyini və peşəkarlığını təmin edən şəxslərin gə gəlməsinə şərait yaradırmı?

Hakimliyə namizədlər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yaratdığı, Ədliyyə nazirinin rəhbərlik etdiyi Məhkəmə hüquq şurasının özünün müəyyən etdiyi qaydalar əsasında Məhkəmə hüquq şurası tərəfindən müəyyən olunur. Bu şura Ədliyyə nazirindən başqa Ali Məhkəmənin və bir sıra yuxarı məhkəmələrin sədrilərindən ibarət olsa da təcrübədə bu və ya digər səbəbdən onlar Şurada söz sahibi deyillər. Beləliklə hakimliyə namizədlərin müəyyən olunmasında əsas söz sahibi Ədliyyə naziridir. Şuranın (deməli Ədliyyə nazirinin) müəyyən etdiyi qaydalar isə Ədliyyə nazirinə istədiyi şəxsi heç bir əsaslandırma və izahat olmadan seçib ali icra hakimiyyətinin başçısına – Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etmək imkanı verir. Beləliklə nəticədə hakimliyə təyin olunan şəxslər nəinki hakimiyyətdə olan siyasi partiyanın, hakimiyyətin yuxarı eşalonunda olan məhdud bir qrupun istədiyi şəxslərdən təşkil olundu. Hətta bundan da dəhşətli olan hakim vəzifələrinin pulla satılması imkanları və bu barədə cəmiyyətdə geniş yayılmış söz-söhbət oldu.

Qanunun aliliyinin və hakimlərin müstəqilliyinin təmini üçün hakimlərin maksimum uzun müddətə təyinatı və geri çağırılmasının mürəkkəb proseduru müəyyən olunmalıdır.

Azərbaycanda hakimlərin vəzifədə qalma müddətləri ilə bağlı mövcud qaydalar onların müstəqilliyi ilə bağlı tələbləri təmin etmir. Ali Məhkəmə, İqtisad Məhkəməsi, Apelyasiya Məhkəməsi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsinin hakimləri 10 illiyə, qalan hakimlər isə 5 il müddətinə təyin olunurlar. Yaxşı variant hakimlərin ya ömürlük, yaxud da təqaüd yaşına qədər təyin edilməsi sayılmalıdır.

Hakimlər haqqında intizam icraatının başlanması hüququnun Ədliyyə nazirliyinə verilməsi isə hakimlərin icra hakimiyyətindən daimi asılılıqda olması ilə nəticələnir. Mövcud qaydalara görə Ədliyyə Naziri Ali Məhkəmənin, İqtisad Məhkəməsinin, Apelyasiya Məhkəməsinin, Naxçıvan MR Ali Məhkəməsinin hakimləri istisna olmaqla digər hakimlər haqqında intizam icraatına başlamaq hüququna malikdir.

Hakimlərin aldığı əmək haqqlarının onların müstəqilliyinə və korrupsiyaya qarşı mübarizə qabiliyyətinə kömək edəcəyini demək çətindir. Başqa dövlət məmurlarının rəsmi əmək haqqlarından yüksək olmasına baxmayaraq adi səviyyədə yaşayış üçün onun kifayət etdiyini demək çətindir.

Məhkəmələrin maliyyələşməsinin Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən aparılması da məhkəmələrin müstəqilliyinə pis təsir edən amillərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Ali Məhkəmə, İqtisad Məhkəməsi, Apelyasiya Məhkəməsi və Naxçıvan MR Ali Məhkəməsi istisna olmaqla digər məhkəmələrin aparatlarının strukturu, ştat cədvəli, xərc smetası, işçilərin əmək haqqları Ədliyyə nazirliyi tərəfindən müəyyən olunur. Ədliyyə nazirliyi habelə məhkəmələrdə müvafiq yoxlamaları həyata keçirir.

Ədliyyə nazirliyi habelə məhkəmələrdə sənədlərlə işin aparılması ilə bağlı məsələləri yoxlamaq hüququna malikdir. Qeyd olunmalıdır ki, hakimlərə Ədliyyə nazirliyinin təsiri əvvəlki vaxta nisbətən yeni hakim təyinatından sonra qat-qat yüksəlib.

Prokurorluq

Prokuror qanunlara əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirən əsas dövlət məmurudur. Prokuror ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində yaxından iştirak edən hökumət üzvüdür. O dövlət maraqlarının müdafiəçisi kimi çıxış edir, cinayət işlərinin başlanmasına, istintaqın aparılmasına və işin məhkəməyə verilməsinə nəzarət edir, məhkəmədə dövlət adından ittiham irəli sürür və ittihamı müdafiə edir.

Prokurorluq icra hakimiyyətindən asılı vəziyyətdə olduqda və eyni zamanda parlament icra hakimiyyətinin güclü təzyiqi altında olduqda prokurorun öz funksiyalarını yerinə yetirməsinin səmərəliliyi xeyli azalır. Sözsüz ki, prokurorluğun özünün korrupsiya bataqlığına yuvarlandığı hallarda hər hansı bir səmərədən danışmaq ümumiyyətlə mümkün deyil.

Qərar qəbul edilməsi prosesinin ədalətli və düzgün olması üçün dövlət ittihamçısı hökumətin, siyasi partiyaların, hər hansı maraqlı şəxsin və təşkilatın və nəhayət öz təminatının təsirinə məruz qalmamalıdır.

Müstəqil prokuror institutunun yaradılmasına ehtiyac var. Yüksək hakimiyyət təbəqələrində korrupsiya ilə bağlı işlər təhqiq olunanda müstəqil prokuror institutunun üstünlükləri aydın nəzərə çarpır. Çünki hakimiyyətin özü əleyhinə olan işləri lazımı qaydada təhqiq edəcəyinə ictimaiyyət heç vaxt inanmaz.

Müstəqil prokuror haqqında qanun mövcud ədalət mühakiməsi sistemində çox faydalı bir əlavə olardı. Həm də bu institut konkret işlərin aparılması üçün yox, daimi fəaliyyət göstərilməsi üçün yaradılmalıdır.

İnformasiya azadlığı

Günəş işığı dezinfeksiya üçün ən yaxşı vasitə, elektrik işığı isə ən peşəkar polisdır. Qaranlıq oğruların və çirkin əməllərin qaynaşmasına ən yaxşı fürsət verir.

Xalq «məlumat almaq hüququ»na malikdir. Onun bu hüququ tanınırmı? Xalq bu hüququnu gerçəkləşdirə bilirmi?

Ceyms Medison deyirdi ki, informasiyadan məhrum edilmiş xalqın hakimiyyəti məzhəkəyə, faciəyə və ya onların hər ikisi olan tragikomediyaya girişdən başqa bir şey deyildir. Bilik həmişə nadanlılığı idarə edir və öz işlərini idarə edən xalq biliyin verdiyi hakimiyyətlə silahlanmalıdır.

İnformasiya uğrunda mübarizə – ona yiyələnmək istəyən xalqla xalqın informasiyaya sahib olmasını istəməyən qüvvələr arasında davamlı çəkişmədir. İnformasiya azadlığı olmadan demokratiya qeyri-mümkündür. Məxvilik siyasi şüurun səviyyəsinə olduqca pis təsir edir və seçicilərin düzgün və düşünülmüş qərarlar qəbul etməsinə mane olur. İnformasiya qıtlığı nəticəsində elə bir ilğım yaranır ki, vətəndaşlar siyasi təşəbbüslərə düşünərək qoşulmaq imkanından məhrum olurlar. Bu onlarda hökumətə inamsızlıq və son nəticədə isə etinasızlıq doğurur.

Bilmək hüququ demokratik idarəçilik sisteminin əsas məqsədi olan hesabatlılıqla bağlıdır. İqtidarın fəaliyyəti və qərarların qəbulu ictimaiyyətin məlumatı olmadan baş verirsə, belə qərarlar ictimai süzgecdən keçmir. Hökumətin hesabatlılığını təmin etməli olan təsisatların: parlamentin, məhkəmənin, digər institutların da işləyə bilmədiyi Azərbaycan kimi ölkədə hökumətin gündəlik fəaliyyəti barədə informasiya qıtlığı faciəli nəticələr doğurur.

Hökumət və ya konkret dövlət orqanı və ya məmur ona sərf etməyən, lakin hamının bilməli olduğu informasiyanı gizli saxlamaq imkanından həmişə istifadə etməyə çalışacaq. Nə qədər ki, hansı informasiyanı açıb-açmamaq məsələsinin həlli bu və ya digər məmurun əlindədir, nə qədər ki, onun informasiya verməkdən yayınmasının qarşısını ala bilən təsirli mexanizm yoxdur o öz pis əməllərin üstünü açacaq məlumatı verməyəcək. Bəzən belə bir fikir söyləyirlər ki, informasiyanı əldə etmək problemi peytral mövqe tutan üçüncü tərəf vasitəsi ilə həll olunmalıdır.

Məncə hər yerdə olduğu kimi Azərbaycanda da yeganə alternativ qanunvericilik və onun tətbiqi praktikasının yaxşılaşdırılması ola bilər.

Hökumət əgər öz fəaliyyətinin şəffaflığını təmin etmək istəyirsə daim informasiya qıtlığını aradan qaldırmağa, mətbuatın və vətəndaşların yüksək vəzifəli məmurlara yaxınlaşa bilmək, hökumət orqanlarının fəaliyyəti barədə maksimum informasiya ala bilmək imkanlarını təmin etməyə çalışmalıdır.

Qaranlıq yer cinlərin və şeytanların, pis əməllərin oylağıdır. Qaranlıq bir az da olsa aydınlaşan kimi onlar yox olmağa çalışırlar.

İnformasiya azadlığının təmin edilməsi əleyhinə gətirilən əsas arqumentlərdən biri onun yerinə yetirilməsinə çəkilən xərclər və onun səmərəliliyi ilə bağlı dəlildir. Sübut etməyə çalışırlar ki, informasiya azadlığının təmin olunması çoxlu xərc tələb edir və bu vəsait xalqın başqa ehtiyaclarına sərf oluna bilərdi. Lakin nəzərə almalıyıq ki, informasiya azadlığının olmaması hökumətin və digər dövlət orqanlarının hesabatlılıq səviyyəsini, aşkarlıq və şəffaflığın azalmasına səbəb olmaqla korrupsiya üçün əlverişli mühit yaradır. Korrupsiyanın çiçəklənməsi isə nəinki cəmiyyəti inkişafdan qoyur, həm də ictimai vəsaitin qat-qat artıq miqdarda cinayətkarların ciblərinə axmasına şərait yaradır.

Azərbaycanda informasiya azadlığının təmin olunması ilə bağlı bir neçə qanun və digər normativ hüquqi aktlar qəbul edilib. «Məlumat azadlığı haqqında», «Dövlət sirri haqqında» Qanunlar və s. Lakin bu qanunların qəbulu hökumət tərəfindən informasiya verilməsi işini heç də yaxşılaşdırmayıb. Əlbəttə bu qanunları heç də tam mükəmməl saymaq olmaz. Bununla yanaşı əsas səbəblərdən biri məmurların tam arxayınçılıqla bu

qanunları pozmasıdır. Onlar bu pozuntulara görə cəzalandırılmayacaqlarına əmindirlər. Məhkəmə informasiya vermədiyinə görə onları çox çətin ki cəzalandırsın. Elə bu səbəbdəndir ki, informasiyanın gizlədildiyi faktların kifayət qədər olmasına baxmayaraq belə məlumatların verilməsindən imtina və ya yayınma ilə bağlı cəmi bir neçə məhkəmə işi var.

Mən başqa bir sual da vermək istərdim. Vətəndaşlar hökumətin fəaliyyəti barədə informasiyanın onlara lazım olduğunu anlayırlarmı? Mətbuat orqanları informasiya alınması üçün qanunlarda müəyən olunan bütün mexanizmlərdən istifadə edirlərmı? Əgər etmirlərsə bunun səbəbi nədir?

Mətbuat azadlığı

İctimaiyyətin baş verənlərdən məlumatı nə qədər çox olsa həmin cəmiyyət bir o qədər açıq olar. Lakin hadisələr o qədər çoxdur ki, ən fəal vətəndaşlar belə istəsələr də məlumatların bir hissəsini belə təkbaşına əldə edə bilməzlər. Eyni zamanda parlamentin iclasları keçirilir, prezident hansısa görüşlər keçirir, nazirlər kabineti bu və ya digər məsələ ilə bağlı qərarlar qəbul edir və s. Yalnız peşəkar kütləvi informasiya vasitələri birlikdə maksimum informasiya toplayaraq onları ələkdən keçirib cəmiyyətə çatdırmaq imkanına malik ola bilərlər.

Azad mətbuatın olması dövlət orqanlarının şəffaf işini təmin etmək üçün ən mühüm esaslardan biridir.

Azad mətbuat müstəqil məhkəmə hakimiyyəti ilə eyni səviyyədə dayanır. Onlar hakimiyyətin siyasətçilərə tabe olmayan və korrupsiyaya qarşı duran ən təsirli gücə malik qanadlarıdır. Lakin bir məsələni də nəzərə almaq lazımdır ki, hakimlərdən, prokurorlardan fərqli olaraq müstəqil KİV-lər siyasətçilər, hökumət tərəfindən təyin olunurlar. Xalq onların fəaliyyətini dəyərli və vacib sayırsa onlar yaşayırlar.

Mətbuat siyasi sistemin himayəsindən azad olmalıdır.

Mətbuatın azadlıq dərəcəsi onun dövlət məmurlarının fəaliyyətinə necə nəzarət etməsi ilə ölçülür.

Qanunverici hakimiyyət hər gün icra hakimiyyətini yoxlamalıdır, mətbuat isə öz növbəsində həm qanunverici hakimiyyəti, həm icra hakimiyyətini, həm də korrupsiyanın kök ata biləcəyi digər dövlət orqanlarını yoxlamalıdır.

Hətta demokratik yolla düzənlənmiş hökumətin belə qabağı müstəqil mətbuat tərəfindən alınmasa o korrupsiyaya qurşanacaqdır. Siyasətçilər və məmurlar KİV-də biyabır olacaqlarından qorxmasalar öz mövqelərindən ən alçaq şəxsi niyyətləri üçün istifadə etməkdən də çəkinməzlər.

Azərbaycanın öz rahat dolanışıqlarını saxlamağa çalışan məmurları daim azad mətbuatı susdurmağa çalışırlar. Həm də mətbuata məmur hücumlarının intensivliyi dalğavari xarakter daşıyır, bəzən həddən artıq qabarır, bəzən də geri çəkilir.

Azərbaycanda senzura qanunla qadağan olunsa da dolayı senzuranın bütün formaları mövcuddur və dövlət vəzifəliləri tərəfindən kifayət qədər geniş tətbiq edilir. Sadəcə bir faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, son dövrlərdə tamamilə bağladılmış çap və eləcə də elektron KİV-lərin sayı hər hansı normal ölkədə olduğundan qat-qat çoxdur. BMTİ TV, Sara TV, ABA TV, Sara radiosu və çoxsaylı qəzetlər (Üç nöqtə, Avropa, Femida, Millətin səsi, Etimad, Bakinskiy bulvar qəzetləri).

Hətta demokratik cəmiyyətlərdə də elə qüvvələr olur ki, onlar mətbuatın guya «məsuliyyətsiz» çıxışlar etdiyini bəhanə edib mətbuatın bilmək və informasiya vermək hüququnu məhdudlaşdırmağa, vətəndaşları, jurnalistləri və qəzetləri qorxutmaq üçün şərəfin, ləyaqətin və işgüzar nüfuzun müdafiəsi ilə bağlı cəzalandırıcı qanunları dəstəkləyirlər. Azərbaycanda belə adamlar təəssüf ki, hakimiyyətdə oturublar.

Həm də ən təəssüfləndirici hal budur ki, bu KİV-lərin əksəriyyəti məhkəmə vasitəsi ilə boğulublar.

Məlumat və mətbuat azadlıqlarını bəyan edən qanunlar məhkəmənin yardımı və dəstəyi olmadan gerçəkləşə bilməz. Məhkəmə sistemi müstəqil mətbuatın sədaqətli məsləkdaşı olmalıdır. Müstəqil məhkəmə sistemi olmadan mətbuat azadlığı bir illüziya, bir xülyadır.

Bir faktı da unutmaq olmaz ki, jurnalist mühitinin özü də korrupsiyadan azad deyil. Jurnalistlərin, qəzet redaktorlarının ayrı-ayrı korrupsiyaçı məmurları ifşa etməklə hədələyərək pul tələb etməsi, yaxud ümumiyyətlə aylıq, rüblük haqq alması halları da mətbuat azadlığına ciddi zərbələr vurur.

Azərbaycanda azad mətbuatın hələ az təcrübəyə malik olması bəzən məsuliyyətsiz davranış arzusu və istəyinin çox olması hallarının əsas səbəblərindəndir. Bu baxımdan mətbuata təsir göstərə bilən və mətbuatla cəmiyyət arasında bir əlaqəəndirici rolunu oynaya biləcək Mətbuat Şurasının yaradılması çox əhəmiyyət daşıyır.

Mətbuat Şurası cəmiyyətdə inam doğuran bir qurum olmalıdır. O, elə bir qurum olmalıdır ki, mətbuatın özü də, onun hərəkətlərindən şikayət vermək istəyən şəxslər də, şikayətlərə baxmalı olan dövlət orqanları da ona inansınlar, onun məcburi xarakter daşımamı olmayan qərarlarını qəbul edib ona əməl etsinlər.

Mətbuat Şurası yalnız müstəqil və müdrik məhkəmə sisteminin olduğu halda mətbuatla bağlı baş verən xoşagəlməz halları və əyintiləri aradan qaldırmağa kömək edə bilər.

Mətbuat azadlığının məhdudlaşdırılmasına yönələn hökumət addımlarından biri də mətbuat vasitələrinin iqtisadi imkanlarının zəiflədilməsi tədbirləridir. Bu, vergi və gömrük rüsumları vasitəsi ilə olunan təsirdir. İqtisadi durumun pis vəziyyəti, əhalinin qəzet almağa belə pulunun olmaması qəzetlərin reklamdan gəlirlərinin olmaması ən mühüm problemlərdəndir. Hökumətin də əvvəllər mövcud olmuş vergi güzəştlərini get-gədə aradan qaldırmaq yolu ilə müstəqil qəzetləri gücdən salması prosesi getməkdədir.

İqtisadi problemlər qəzetləri və jurnalistləri pul sahibləri (elə həmin iqtidarda olanlar) ilə əməkdaşlıq etməyə, onlardan pul almaqla onların şərtləri ilə oturub durmağa məcbur edir. Təklif olunan pullara satılmayan və zaman-zaman iqtisadi çətinlikdən zəifləyən qəzetlərin artması ilə yanaşı yaxşı maliyyələşdirilən yeni qəzetlər artmaqdadır.

Məsələ

1. Azərbaycanda sürücülük vəsiqələrinin verilməsi, avtomobillərin qeydiyyatı sahəsində korrupsiyanı cilovlamaq üçün hökumətə yollar təklif edin.

2. Xarici pasportların verilməsində korrupsiyanı aradan qaldıran islahat planını necə görürsünüz?